

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ**

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ ФІТОНІМОМ**  
**В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ:**  
**КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ**

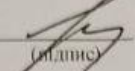
Кваліфікаційна робота здобувачки  
освітнього ступеня «магістр»  
зі спеціальності 014 Середня освіта  
предметної спеціалізації  
014.01 Українська мова та література  
освітньої програми  
«Українська мова та література»  
Давиденко Кристини Георгіївни

Керівник: к. філол. н., доц. Циганок І. Б.

Рецензент: к. пед. н., доц. Глущук С. В.

Робота допущена до захисту на засіданні кафедри української мови та літератури

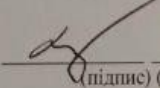
протокол № 8 від «12» січня 2024 р.

Завідувач кафедри  Колесников А. О.  
(підпис) (прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист на відкритому засіданні ЕК

«19» січня 2024 р.

Оцінка 97 Відмінно  
(за стобальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова ЕК  Гегоров Я. Б.  
(підпис) (прізвище, ініціали)

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ФІТОФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК ОБ’ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО СТУДІЮВАННЯ.....	6
1.1. Аспекти вивчення фітофраземіки.....	6
1.2. Когнітивізм і фітонім як сегмент флорофраземи в змістовому обсязі концепту.....	13
1.3. Типологія фітонімів як концептуальних складових у флористичній фраземіці.....	16
1.4. Фітонімічна фразеологія та національний дискурс.....	20
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФІТОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ.....	25
2.1. Назви дерев, кущів та їх частин.....	26
2.2. Найменування городини.....	33
2.3. Назви квітів та їх насіння.....	36
2.4. Найменування трав’янистих рослин .....	40
Висновки до розділу 2.....	41
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ФРАЗЕОЛОГІЯ» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	43
3.1. Підходи до вивчення української фразеології в новій українській школі.....	43
3.2. Вправи і завдання до підсумкового уроку з фразеології у 5 класі в закладах загальної середньої освіти.....	47
3.3. Студіювання фітонімної фразеології в шкільній позакласній роботі.....	54
Висновки до розділу 3.....	58
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	76

## ВСТУП

Фразеологізми справедливо вважають окрасою мови, водночас вони також інформаційно навантажені, оскільки відображають історію народу, особливості його культури та побуту, національний характер і мовну картину світу. Антропоцентрична парадигма наукового знання сучасності посідає ключові позиції в гуманітаристиці, зокрема, й у мовознавстві. До сьогодні значного розвитку досягли такі лінгвістичні галузі, як когнітивна лінгвістика та дуже тісно з нею пов'язана лінгвокультурологія.

**Актуальність дослідження** означеної наукової сфери зумовлена посиленням інтересу до проблем спеціальної фразеології та національної дискурсології в їх взаємозв'язку з феноменом культури етносів, а також з необхідністю вивчення сутнісних характеристик використання фраземіки різних мов. У цьому контексті важливе місце посідає фітофраземіка, різноаспектному вивченню якої присвятили свої праці такі вітчизняні вчені, як Н. Коваленко [41; 43; 44], Р. Каракевич [38], О. Вікторіна [13], Т. Алексахіна [4], О. Мельник [66], М. Моторіна [72], О. Моторний [73], Г. Філь [103; 104], І. Циганок [109; 110], Л. Пушко [83], А. Смерчко, І. Будз і Д. Кочмар [93; 94], О. Слободяник [91], О. Савченко [84], Т. Остапенко [76], І. Левчин та В. Неізнестна [60], О. Левченко [58; 59], Н. Коротчук [53], Ю. Ковалюк [46].

**Наукова новизна** роботи полягає у спробі опису когнітивної та принагідно етнокультурної специфіки української фітофразеології.

**Метою дослідження** є вивчення концептуальної складової фітофразем української мови та особливостей їх лінгводидактичного студіювання.

**Завдання кваліфікаційної роботи** такі:

- 1) дослідити концептуалізацію онімів в українській фітофраземіці;
- 2) диференціювати ФО з компонентом фітонімом за тематичними групами;
- 3) схарактеризувати інноваційні підходи до вивчення фразеології в новій українській школі;

- 4) розробити вправи до уроку з фразеології для 5 класу в закладах загальної середньої освіти;
- 5) запропонувати методичні поради щодо студіювання інформації про фітофразеологію в шкільній позакласній роботі.

**Об’єкт дослідження** – фітофразеологізми в сучасній українській мові.

**Предмет дослідження** – концептуалізація флороназв у фразеології української мови.

**Джерельною базою для дослідження** слугують «Словник фразеологізмів української мови» [92], а також довідкові та лексикографічні праці [32; 77], власні спостереження.

**Теоретичне значення** кваліфікаційної роботи вбачаємо у з’ясуванні особливостей концептуалізації флоронімів в українській фразеології. Репрезентований у дослідженні аналіз фітофразем на матеріалі української мови можна буде використовувати для опису онімних фразеологізмів з НКК, зокрема й у різних мовах.

**Практична цінність роботи** визначається тим, що здобуті результати слугуватимуть основою для подальших наукових розвідок, їх можна принагідно застосовувати під час опанування фразеології не лише на уроках української мови, а й у позакласній роботі в ЗЗСО.

**Методи дослідження:** описовий – для класифікацій та характеристики фітофразем; квантитативний – для визначення кількості ФО з фітоназвою; концептуальний аналіз – для опису фітонімів як концептуальних понять в українській фразеології.

**Картотека матеріалу** налічує 400 одиниць.

**Апробація результатів дослідження** відбувалася на засіданнях кафедри української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Основні положення роботи оприлюднено на XIII Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента» з нагоди Всеукраїнського дня науки (18 травня 2023 р., м. Ізмаїл, Україна); на IX Всеукраїнській

науково-практичній конференції «Науковий пошук студентів XXI ст.: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук» з нагоди Всесвітнього дня науки (17 листопада 2023 р., м. Ізмаїл, Україна); на заочній V Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Global science: prospects and innovations» (28-30 грудня 2023 р., м. Ліверпуль, Великобританія) та у трьох публікаціях.

**Структура й обсяг роботи.** Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, коротких висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дослідження становить 90 сторінок, список використаних джерел та літератури нараховує 116 позицій.

## РОЗДІЛ 1. ФІТОФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО СТУДІЮВАННЯ

### 1.1. Аспекти вивчення фітофраземіки

Фразеологізми та паремії – це мовні одиниці, що віддзеркалюють культурні оцінки й елементи світогляду народу. В них закодована історія та багатовіковий досвід людства, його моральні цінності, погляди та вірування. Мовні одиниці такого типу є унікальними структурами за своєю природою, їм притаманна ідіоматичність, стійкість, відтворюваність.

Під фітофраземами прийнято розуміти мовні знаки з фітонімним компонентом та культурною конотацією. Вони є джерелом інформації про культуру та менталітет народу. Плани змісту та вираження фітофразем і паремій репрезентують національну та мовну картини світу конкретної лінгвокультурної спільноти. Природа значень фітофразеологічних одиниць «загалом тісно пов'язана з фоновими знаннями носія мови, практичним досвідом особистості, культурно-історичними традиціями народу, який говорить цією мовою та кожною конкретною мовною особистістю» [5, с. 45-46].

Рослини є невід'ємною частиною життєдіяльності людини. Тож, різномовні народи породжують практично ідентичні концепти і, отже, висловлюють їх вербально, проте культурна й асоціативна своєрідність того чи іншого етносу привносить нове розуміння вихідного концепту, зумовлене географічним розташуванням, кліматом, фауною, флорою та всією історією етносу в цілому.

В ході аналізу наукової літератури з фітофразеології виокремимо такі аспекти, як лінгвокультурологічний, зіставний, семантичний, лексикографічний, лінгвокогнітивний, діалектологічний тощо.

Студіювання ФО з компонентом фітонімом у *лінгвокультурологічному аспекті* формує певне уявлення про мовні явища того чи іншого народу. За словами Н. Венжинович, «інтеграційна проблематика лінгвістики й культурології виходить за межі етнолінгвістики,.. має реальну тенденцію до

формування окремої мовознавчої дисципліни на межі етнолінгвістики та соціолінгвістики. Лінгвокультурологія орієнтована на створення цілісної картини культурного впливу на мову й мовлення з огляду на глибинні семантичні рівні культурної репрезентації, а також на системне представлення одиниць мови й культури в їхній кореляції та взаємодії. Серед напрямів сучасної лінгвокультурології науковці виокремлюють фразеологічно орієнтований, що вивчає культурно маркований зміст фразеологічних одиниць різних мов, зокрема й фітофразем [11, с.4.]

Фразеологічна картина світу сприймається як сегмент мовної картини світу. Під нею розуміють картину світу, виражену фразеологічними засобами мови і сформовану внаслідок яскравого відображення світогляду людства завдяки фразеологізмам та пареміям. Науковці вважають, що у фразеологічній картині світу містяться знання людини про світ, а їх специфіка полягає в тому, що вони є виникли як образне переосмислення акумульованих суспільством знань. Тож, зокрема і фітофразеологія, символізуючи дійсність, студіює лінгвокультуру народу, цінності, традиції, а також національний менталітет.

*Семантичний аспект* вивчення фітофразем репрезентовано працями Н. Коротчук [53], Н. Коваленко [41; 42; 44; 45], Н. Найди [74], О. Лазер-Паньків [57], Е. Гаврилюк [16] та інші. Зокрема, Н. Коротчук стверджує, що «фразеологізми-фітоніми надають мові експресивної емоційності, створюючи яскравий ряд асоціацій. Велика кількість фразеологізмів утворилася на основі спостережень за поведінкою, зовнішнім виглядом та якостями рослин. ФО з компонентом фітонімом характеризуються подвійним смислом... а застосовані в ході аналізу елементи аналізу семантики фразеологічних одиниць можуть сприяти розширенню наших уявлень про національно-культурні аспекти розвитку певної мови» [53, с. 76].

У статті О. Лазер-Паньків репрезентовано результати студіювання «особливостей давньогрецьких фразеологічних одиниць із компонентом-дендронімом (видовою назвою дерева, назвою частини або плоду деревної рослини або їхніми дериватами). На основі лінгвокультурологічного та



семантичного аналізу авторкою здійснено характеристику їх внутрішньої форми. Вона стверджує, що «найбільший фразеотворчий потенціал у давньогрецькій мові має дендронім смоква. Досить чисельними є також ФО, які містять дендронім дуб, натомість дендроніми яблуня, олива, мирт, лавр, шовковиця, сосна, мастикове дерево, терен, гранатове дерево, коркове дерево та груша вживаються значно рідше. Така кількісна асиметрія зумовлена особливостями їх використання еллінами у повсякденному житті [57]. Авторці вдалося окреслити когнітивні механізми творення вторинного значення. Йдеться про метафору, метафтонімію – складний когнітивний механізм поєднання метафори та метонімії (тип “метонімія всередині метафори” є значно продуктивнішим, ніж тип “метафора всередині метонімії”) та метонімію [57]. Також завдяки аналізу семантики давньогрецьких ФО з дендронімом дослідниця визначає їх мотиваційні ознаки, як-от: «фізичні властивості дерев, їхніх частин та плодів, у тому числі пов’язані з досвідом їх практичного використання; практика використання дерев, їхніх частин та плодів у різноманітних ритуалах, обрядах та звичаях; історична подія, у якій було задіяне певне дерево чи його частина; характеристики частин дерев та плодів, пов’язані з вживанням їх у їжу; згадка про дерева у міфах та переказах» [57].

М. Моторіна виявила семантичну специфіку ФО з компонентами найменуваннями рослин завдяки аналізу етносимволів, що входять до їх складу [72]. За її спостереженням, «рослинні слова-символи є одними з найпоширеніших серед усього шару етносимволів мовної картини світу, адже рослини протягом тисячоліть активно використовуються людиною в усіх сферах її життєвої діяльності: вони є незамінними продуктами харчування, цілющими засобами, крім того рослини посідають значне місце в українських обрядах, звичаях та віруваннях. Кожній рослині відводилось своє місце в обрядових традиціях і таким чином вона набувала певного символічного значення, яке поступово стало відбиватися у фразеологічних одиницях» [72, с. 173].

Наукові студії Т. Алексахіної [4], О. Галинської [17], Р. Каракевич [38], Л. Усик [102], А. Смерчко, І. Будз, Д. Кочмар [93], А. Чернявської [111] виконані на основі зіставлень фітофразем різних мов, що дозволяє виокремити відповідний аспект досліджень – *компаративний*. У своїй науковій розвідці «Специфіка флористичної фразеології із компонентом «назва квітки» (на матеріалі англійської, французької та української мов)» Т. Алексахіна виявила особливості флорофразеології із компонентом «назва квітки», знаходячи розбіжності у тлумаченні самого поняття. Авторці вдалося «дослідити інвентар назв квітів у фразеологічних корпусах досліджуваних мов та простежити універсальні й специфічні тенденції у виборі флоролексем як компонентів стійких словосполучень [4, с. 267]. Праця Л. Пушко присвячена дослідженню антропометричності фразеологізмів з фітоморфними номінаціями на матеріалі української та англійської мов [83]. Л. Усик здійснила когнітивно-ономасіологічну реконструкцію оцінного компонента у семантиці назв лікарських рослин у споріднених та неспоріднених мовах [102]. На матеріалі польської й української мов розглянуто символіку дерева та окремих дендронімів у однойменній науковій розвідці [93]. Її авторки акцентують свою увагу «на механізмі формування онімів, звертаючи увагу на тип мотивувальних ознак у плані їх змісту, який виділяється в тематичній групі мовних одиниць й характеризує окремі сторони того, що виражається цією групою класу предметів, спосіб номінації й принцип номінації... На підставі окремих текстів схарактеризовано динаміку формування і нарощення символічного значення дерева з метою виявлення авторських okazionalnih символічних значень з перманентним характером і символікою... у різних етнічних спільнотах» [93, с. 193-194].

А. Чернявська описує семантичні особливості флороніма *квітка* в українській та англійській фразеології. Авторка дійшла висновку, що в обох мовах флоронім *квітка* може вживатися як у денотативному, так і в переносному чи символічному значеннях. У колективних уявленнях носіїв обох мов, вербалізованих у фраземах, реалізуються такі семантичні

компоненти, як краса, свіжість розквіт, атрибути типу гарна, колюча, пахуча, які іноді можуть бути елементами денотативного значення, а такі компоненти семантики, як чари молодості, здоров'я, щось найкраще, швидкоплинність вроди, життя, молодості є універсальними. Флоронім *квітка* є смисловим компонентом концептів щедрість, справедливість, тепіння, слава тощо. Він має як позитивні, так і негативні конотації [111, с. 194]. Р. Каракевич здійснила компаратвний опис лінгвокультурум у різних мовах. Серед них і флороніми. Наприклад, «дуб в українській символіці уособлює силу та міць. Образ дуба – образ сили та могутності – виявився основою для низки символіко-поведінкової лінгвокультурами як в українській так і в німецькій мовах, тому дужу людину порівнюють з могутнім деревом. Існує низка інших символіко-поведінкових ФО» [38, с. 60]. І. Подолян описала національну специфіку семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах, авторка наголошує, що фітоніми...яскраво репрезентують життєвий досвід людини, її спостереження за довкіллям, тому відображають специфічні риси характеру, культурні та історичні традиції кожного народу [78].

Спроби дослідників укласти словники фітофразеологізмів дозволяють говорити про виокремлення *фразеографічного аспекту* вивчення української фраземіки з компонентом флорономеном. Ідеться насамперед про працю О. Вікторіної, яка представила широкому загалу матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (Фітофразеологізми) [13], принагідно – про довідник Ж. Краснобаєвої-Чорної та А. Боровик «Сучасна українська фразеографія» [55].

Досить розроблений в україністиці й *лінгвокогнітивний аспект*, який завжди розглядається на стику з лінгвокультурологічним в описі фітонімних фразем.

У такому ключі здійснено наукові дослідження В. Жайворонка [33], О. Селіванової [86], В. Ужченка [97; 98; 99; 100]; Н. Венжинович [10; 11; 12], Ю. Ковалюк [46], Л. Усик [102], Г. Філя [103; 104], І. Циганок [110] та ін.

Так, В. Жайворонок у своїй науковій розвідці «Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення» зазначає, що «концептуальні перетворення мовних одиниць і відношень між ними особливо виразно постають при освоєнні мовою-реципієнтом іншомовних елементів. Етнокультурні нашарування в багатьох із них очевидні, про що свідчать, зокрема, семантичні й стильові зрушення в запозичених лексемах на зразок... каштан, картопля, барвінок, квасоля, гарбуз... та багато ін. Окремі з них взагалі заслуговують на детальний етнолінгвістичний опис, особливо ті, які на українському мовному ґрунті активно розвивають образні та символічні значення. Символізація реалії спричиняє до символізації лінгвальних одиниць, навіть якщо останні привнесено з іншої мовної системи. Скажімо, германізм *барвінок* на українському мовному ґрунті має ряд зменшено-пестливих варіантів типу *барвінонько, барвінчик, барвіночок, барвінчикок*, а ознаки цього предмета *зелений, хрещатий, крячастий* стали постійними фольклорними епітетами, широкоживаними в народному дискурсивному мовленні. Концепт *барвінок* з часом перетворився на константу української етнокультури, оскільки поступово став утіленням народної символіки – вічного життя, безсмертя людської душі, дівочої краси, щасливого кохання і шлюбу... Не випадково рослина здавна є невід'ємною частиною символіки різних народних ритуалів і обрядів, а слово тим самим набуває вторинного, сакрального значення, бо разом з реалією виступає одним з акціональних елементів відповідних обрядодій як етнокультурних контекстів [33, с. 3].

А. Смерчко робить спробу виявити закономірності розвитку формування фітофразем як репрезентантів менталітету певного мовного колективу, зокрема, наголошує, що «фітообрази й фітосимволи як образно-смысловий центр фразеологічних одиниць є концептуально значущими у національній картині світу. У стійких словесних формулах символічність уже закладено в самому сполученні слів-компонентів та їх лексичних значень і, як правило, ним визначається. Чисельна низка словесних символів, котрі спираються на предметні символи, набувають кілька символічних значень... Наприклад,

листя виражають ідеї, думки і почуття, а зерно символізує центр, можливості, дозвіл на існування, у слов'ян – добробут, родючість, багатство, життя, захист від порчі, а також дорогу, її початок і кінець; матеріальний досвід, який викликає духовне зростання і реалізацію. Зерном як предметом-символом обсыпають молодят на весіллі, зерном «засівають» підлогу на Різдво і на Щедрий Вечір з побажанням добра і щастя. Якщо обсіпання зерном і засипання зерном чогось має обмежений (не універсальний) характер, то квіти в усіх народів є символом чарівного, дивовижного, барвистого, мальовничого, а пелюстки символізують чутливі й тендітні складові людського існування, які легко можна пошкодити» [94]. Як наголошує А. Довга, «фразеологізми інтерпретуються через культурні міркування: стереотипи, вірування, традиції тощо... Рослинні слова-символи є одними з найпоширеніших серед усього шару етносимволів мовної картини світу, адже рослини протягом тисячоліть активно використовуються людиною в усіх сферах її життєвої діяльності. Відповідно кожній відводилось своє місце в обрядових традиціях і, таким чином, вона набувала певного символічного значення, яке поступово почало відбиватися у фразеологічних одиницях. У багатьох народів здавна існувало поклоніння деревам. В основі вірувань лежали уявлення про них як про живих істот» [29].

Деякі праці присвячені вивченню діалектних фітофразем, а також флоронімів, зафіксованих у говірковому мовленні, зокрема й у деяких сталих виразах. Про це свідчать наукові розвідки І. Матвіяса [63], М. Поїстогової [79], Л. Москаленко [71], О. Вікторіної [13], А. Довгої [29] та ін.

Л. Мельник описує семантику діалектної фітофразеології Донбасу в етнолінгвістичному аспекті [65], Н. Шевченко на матеріалі східнословобожанських і східностепових говірок вивчає специфіку зображення естетичного вигляду людини у фіто- та зоофразеологізмах [112], а Н. Коваленко в однойменних працях аналізує фразеологізми з компонентами *гарбуз* та *грушка* в українських говорах [43; 44], також дослідниця у співавторстві з Б. Коваленком з'ясовує особливості символічного відтворення

лексеми *мак* у фразеологічній картині світу [41]. Зокрема, вона зазначає, що «традиційним є образно-метафоричне відображення у фраземіці зв'язку людини з навколишнім (ближнім) світом та осмислення себе в цьому світі, а звідси й розуміння законів побудови всесвіту загалом. Фразеологізми можуть активно функціонувати в особливих, культурно маркованих обрядово-звичаєвих текстах. Водночас у структурі ФО частими є номінації тих реалій, які щодень супроводжують носіїв говірок, є звичними в їхньому повсякденні (як-от: ... назви рослинного світу – мак, верба, гарбуз, груша). Найменування понять такого типу стали основними ключовими словами національної культури, важливими і визначальними для української нації, за допомогою яких здійснюється кодування культурної інформації на рівні фразеологічної системи [45, с. 25]. Тож, слід виокремити також і *діалектологічний аспект* опису фітонімів, зокрема у складі говіркових фразеологічних одиниць. Водночас відзначимо його тісний зв'язок з семантичним, лінгвокультурологічним та лінгвокогнітивним аспектами.

Як бачимо, аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволяє говорити про такі аспекти опису фітофраземіки: лінгвокультурологічний, зіставний, семантичний, лексикографічний, лінгвокогнітивний, діалектологічний.

## **1.2. Когнітивізм і фітонім як сегмент флорофраземи в змістовому обсязі концепту**

Розуміння фраземи як частини змістового обсягу концепту становить у сучасній лінгвоконцептології важливу проблему. За словами Н. Венжинович, «у зв'язку з тим, що знання й процеси пізнання людини надто складні, щоб забезпечити їх глибоке та різнобічне висвітлення у межах однієї галузі, когнітивна наука виникла як міждисциплінарна, покликана об'єднати зусилля спеціалістів у різних галузях знання: психологів, лінгвістів, філософів і логіків, спеціалістів зі штучного інтелекту й теорії інформації, з організації баз знань у комп'ютерах і математичного моделювання. Однак із самого початку її

виникнення особливу роль дослідники відводили саме психології й лінгвістиці через особливе місце, яке займає психіка, свідомість і мова в мовленнєво-мисленнєвій діяльності людини» [12].

Загальновідомо, що когнітивісти студіюють значення як різновиди знань, зафіксовані у мовній практиці, що в свою чергу відображає різну діяльність людини. Треба розуміти, що ознакою когнітивної семантики є опертя на речовинний досвід у спілкуванні людства з оточенням, а також «висунення в когнітивістиці ряду відповідей на запитання щодо мисленнєвої діяльності людей і ролі мови в цьому процесі. Н. Венжинович пише: «основна відмінність когнітивної семантики від традиційної полягає в тому, що під час застосування когнітивного підходу лінгвісти намагаються пояснити мовні явища за допомогою звернення до інших когнітивних систем у той час, як у традиційній семантиці не ставиться завдання зрозуміти глибинну природу мови, включаючи й пояснення самої картини світу, її природи, складу, особливостей функціонування в різних сферах комунікації. Оскільки основний постулат когнітивної науки передбачає моделювання свідомості людини, то в межах і перспективах когнітивного підходу лінгвістика значною мірою набуває «пояснювальної сили» на підставі того, що когнітивні моделі як продукти пізнання є специфічними утвореннями, на основі яких людина впорядковує і знаходить необхідну інформацію» [12].

За словами М. Полюжина, описати мовне явище з когнітивного погляду означає схарактеризувати його роль у безперервному пізнанні навколишнього світу, у фіксації в нашій свідомості структур знання та досвіду, в актах сприйняття й осмислення всього того, з чим вступає в контакт людина. При такому підході сферою досліджень виступає когніція, тобто індивідуальний і водночас колективний феномен, що охоплює знання та мислення в мовному втіленні [80]. На думку окремих дослідників, когнітивний світ людини вивчається на основі даних поведінки й діяльності, що відбувається з активною участю мови, яка утворює мовленнєвомисленнєву основу будь-якої діяльності людини. Відтак мета когнітивної лінгвістики полягає тому, щоб

зрозуміти, як відбувається сприйняття, категоризація, класифікація, накопичення знань, які системи забезпечують здійснення різних операцій з інформацією [12]. Також у когнітивній лінгвістиці звернено увагу на поняття мотивації під час найменування, що засвідчує конкретне світобачення мовця чи й цілого етносу [80]. До всього мовознавці-когнітологи розмежовують поняття концепту і мовного значення, наприклад, розуміючи під останнім суму сем, під першим – образ. Н. Венжинович виділяє такі основні ознаки концепту: 1) це ментальне (сміслові) утворення накопичених колективних знань; 2) сукупність смислів, які по-різному розуміють представники лінгвокультурних спільнот; 3) це картина світу, відображена завдяки концептам в колективній свідомості певної лінгвокультурної спільноти; 4) це оцінні уявлення, що формуються за допомогою образної, логічної й емоційної поведінки мовців [12]. Відповідно, у структурі концепту виділяють загальнонаціональний (етнічний) компонент, а також групові (що належать певній соціальній, віковій, гендерній та ін. групам), регіональні або локалізовані (що відображають специфіку того чи іншого регіону) й індивідуальні компоненти. Індивідуальними компонентами, у свою чергу, називають ті характеристики, які вкладає в той чи інший концепт кожна окрема людина [12].

Серед сучасних наукових досліджень перспективним видається концептуальний і лінгвокультурологічний аналізи ФО, які дають змогу, за словами О. Селіванової, простежити «відбитки культури народу, його традицій, звичаїв, обрядів, вірувань, забобонів під кутом зору етносвідомості, смислопороджувальними механізмами якої є не лише мислення, а й відчуття, почуття, образи, інтуїція, трансценденція в новому ракурсі мотиваційних процесів» [86, с. 8]. О. Мельник вважає, що фразеологізми «виконують не стільки номінативну роль, скільки експресивно-оцінну, прагматичну, когнітивну функції, коли вербалізуються елементи матеріальної й духовної культури...» [66].



Загальновідомо, що у сталих сполуках слів закодована важлива інформація про матеріальний і духовний світ етносу, його історію, географію, клімат, психологічний стереотип, спосіб життя. «Оскільки, за словами М. Полюжина, елементи культури беруть свій початок із денотації, що лежить в образній основі фразеологічної одиниці, дослідниками сучасних лінгвістичних парадигм особливою актуальністю відзначаються проблеми, які впливають із комплексної репрезентації етнічної картини світу, утвореної з урахуванням національно-культурної специфіки сприйняття світу, характерного саме для конкретного народу» [80].

Отже, аналіз внутрішньої форми ФО (в нашому випадку фітофраземи) є важливим «способом реконструкції різних фрагментів етнічної картини світу, специфічних для тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти. Він проявляється як результат згортання великого за обсягом концепту у фразеологічне словосполучення, в якому можна не тільки простежити, а й розшифрувати етнокультурну інформацію» [12].

### **1.3. Типологія фітонімів як концептуальних складових у флористичній фраземіці**

Дослідження фітонімної лексики набули у вітчизняній лінгвістиці системного характеру. Найменування рослин часто залучаються як ілюстративний матеріал для опису, скажімо, національно-культурних метафор, що є певними стереотипами в лінгвокультурі. За нашим спостереженням, фітоніми входять до складу чималої кількості різноструктурних фразем, від стійких словосполучень до паремій, де завдяки метафоричному осмисленню і внутрішній формі набувають переносних значень, а їх сукупність, у свою чергу, свідчить про концептуалізацію.

Тож, типологія фітонімів, що функціонує в науковому обігу, становить для нас особливий інтерес. Як свідчить аналіз лінгвістичної літератури, до сьогодні здійснено систематизацію українських фітонімів за тематичними групами на лексико-семантичному та словотвірному рівнях; описано

національну специфіку образної номінації української фітонімної лексики; проаналізовано функціонування найменувань рослин у складі стійких порівнянь.

За тематичним принципом фітоніми прийнято поділяють на ті, що мають антропоморфні конотативні значення. Йдеться про назви рослин та їх частин, найменування об'єктів з дерева (частини зрубаного, розпиляного, зламаного дерева) і т. ін.

Фітонімні метафори, котрі характеризують людину, є системою взаємопов'язаних і взаємозумовлених лексико-семантичних варіантів. В основі метафоричного перенесення рослина – людина перебувають реальні або уявні властивості, приписані людям.

Помічено, що деякі конотативні відтінки мають кілька мотиваційних показників, а метафоричні фітохарактеристики, які утворюються на їх основі, поєднуються між собою.

У структурі фітоморфізмів можуть виявлятися кілька семантичних відгалужень: основні та факультативні чи okazіональні.

Доволі численною є група фітонімів, конотативні значення яких пов'язані із зовнішнім виглядом, фізичним станом, віком. Наприклад, високий зріст і струнка статура метафорично виражаються фітонімами на кшталт тополя, берізка, горобина, ясен; худорлявість асоціюється з жердиною, гнучкість – з лозою, а емоційно-інтелектуальна характеристика – з кийком. А низький зріст і незугарна статура вербалізується завдяки фітоморфізмам типу стручок, колода, корч.

Краса та молодість передаються фітонімами: *троянда, бутон, квітка персик, ягідка*. Непоказний вигляд чи похилий вік позначаються фітонайменуваннями на кшталт *опеньок, мухомор, пеньок*.

У стійких порівняннях, що характеризують обличчя, рот, шкіру, очі, ніс, вуха, волосся, голову людини, використовуються фітоніми типу *бутон, троянда, мак, вишня, яблучко, персик, волошка, картопля, лопух, льон, солома, качан, кабак, баклажан*.

Хороший фізичний стан традиційно асоціюється з фітонімами *огірочок*, *ягідка* (*ягода*), а хтось втомлений – з *лимоном* (*вичавленим*). Виділяють також фітоніми, значення яких пов'язані з рисами характеру та поведінкою людини. Одиниці цієї підгрупи можуть виражати: морально-етичні якості людини: *дуб* – упертий, *нарцис* – самолюбний, *фрукт*, *хрін* – негативні якості неконкретно виражені; соціально-комунікативні якості: *дичок* – сором'язливий, несміливий; *колода*, *дуб*, *пень* – байдужий, чутливий; *кактус*, *колючка*, *кропива* – непоступливий, уїдливі; *перець* – дотепний, насмішкуватий, *мімоза* – уразливий; *перекотиполе* – той, що часто змінює місце проживання, тому самотній; *пустоцвіт* – марний для суспільства; *скоростиглий* – рано розвинувся, не підготовлений до діяльності; *бур'ян* – життєлюбний, але злий, войовничий; інтелектуальні якості: *дуб*, *цурка*, *пробка* – безглуздий, дурний; *лопух* – простакуватий [27].

Також виокремлюють найменування рослин не антопоморфного значення. Вони характеризують різноманітні абстрактні поняття, феномени, події. Виняток становить фітонім *трава* на позначення несмачної їжі.

У своїй статті І. Левчин та В. Неизвестна пропонують класифікувати фразеологізми з флористичним компонентом на три групи: стійкі сполучення слів, до складу яких входить елемент, що називає певну рослину загалом (квітка, ягода, фрукт); фразеологізми, до складу яких входить елемент, що називає частину рослини (листова пластина, стебло, коріння); фразеологізми, в яких названо вид рослини (дерево, кущ, трава). З боку граматичної структури ФО можна диференціювати за тим самим принципом, що й лексичні одиниці. Відповідно виокремлюють такі види флористичних фразеологічних одиниць: 1) субстантивні; 2) дієслівні; 3) ад'єктивні; 4) адвербіальні; 5) вигуківі; 6) прислів'я [60, с. 124].

Дослідники поділяють за аксіологічною ознакою значення фітонімів на меліоративні, пейоративні та нейтральні. Оцінний компонент конотації у структурі фітоморфізму та метафоричної неантропоморфної фітохарактеристики дозволяє у образній формі висловити ставлення до

предмета мови. Формальним показником емоційного компонента часто є зменшувально-пестливі (демінітивні) суфікси *-к-*, *-ин-* тощо [60].

У своїй науковій розвідці «Українські назви рослин лісостепу України, пов'язані з їхніми біоекологічними властивостями» Т. Моїсеєва та О. Білик поставили за мету визначити, як застосовуються такі методи, як «описовий (основний метод дослідження, котрий передбачає виявлення фітонімів, їх систематизацію, з'ясування особливостей походження і специфіки функціонування), семантичний та статистичний аналізи для дослідження української ботанічної номенклатури» [68, с. 115].

Авторки статті наголошують на досить складній ситуації. Досліджуючи значення слів для позначення родових назв флори лісостепу України, вони поділили їх на «6 семантичних груп: 1) фітоніми, які відображають особливості морфологічної будови й зовнішнього вигляду означуваних ними рослин»; 2) фітоніми, що виникли від назв тих місцевостей, де поширені означувані ними рослини, де їх було відкрито; такі ознаки лежать в основі численних видових назв рослин; 3) назви, що відображають особливості використання людиною рослин, які вони позначають та особливості впливу цих рослин на діяльність людини та її організм; сюди належить багато назв лікарських рослин; 4) назви, похідні від прізвищ та імен людей, які зробили внесок у розвиток ботанічної науки; 5) фітоніми, що виникли на основі зовнішньої подібності або спорідненості означуваних ними рослин з іншими рослинами, йдеться про слова, похідні від назв інших рослин; 6) фітоніми, що утворилися від слів, котрі позначають біоекологічні особливості рослин. Важливішими з них є такі ознаки: специфіка розмноження, сезонного розвитку та зовнішнє середовище» [68, с. 116].

Тож, вищеназвані класифікації фітонімів можна використати для диференціації фітофразем та їх значень у різних аспектах.

#### 1.4. Фітонімічна фразеологія та національний дискурс

За спостереженням лінгвістів, «більшість фразеологізмів із флористичним компонентом мають емоційне забарвлення та чітко виражений національний характер, тобто їм притаманна етнокультурна специфіка окремого народу. Таким чином, одна й та сама рослина (її вид, група, родина, частина тощо) може мати різне фразеологічне значення в різних мовах... В українській мові ФО як *огірочок* використовують на позначення енергійної людини, огірок у такому випадку має позитивне значення. А, наприклад, у перській мові існує такий самий вираз “mesl-e xiyār” («неначе огірок»), проте ним позначають людину, яка байдикує. Таке явище відбувається через різноманітність міфологічних уявлень про одну й ту саму рослину, що породжує безліч варіантів значення одного й того ж флороніма. Варто зазначити, що в мовній картині світу фітоніми, як правило, виконують роль еталонів зовнішніх і внутрішніх якостей людини, а також національно-патріотичних символів. ФО з рослинним компонентом класифікуються за тематичним критерієм. Найбільш частотними у вживанні є ФО, що характеризують зовнішність людини, характер людини, відносини людини з навколишнім світом, ставлення людини до праці, занять різного роду тощо. Крім характеристики зовнішності людини, ФО з назвами рослин передають стан здоров'я, настрою, характер» [60, с.124].

Однією з перспективних методик дослідження та способів пізнавальної активності людини виступає концептуалізація, іншими словами, осмислення інформації та її оформлення у вигляді репрезентаційних і системних структур у свідомості людини.

У фразеології будь-якої мови найбільшою мірою відображається історія та звичаї народу, його самобутність, унікальність. Фразеологізми є інтегративними елементами мовної картини світу, вони використовуються як інструмент вербалізації національної концептосфери. Інформація про національну культуру та концептосферу може бути розглянута на основі фразеологічних сполук, зокрема, й з фітонімом.

За спостереженням учених, сучасний розвиток парадигми лінгвістичних знань вимагає поєднання категорій і міждисциплінарних взаємодій. Фразеологічні та дискурсологічні студії набувають визнання в україністиці насамперед тому, що означені наукові парадигми звернені до тем мови і мислення, антропоцентризму та специфіки функціонування.

Загальновідомо, що фраземіка будь-якої мови пов'язана із національною культурою. Найбільш поширені дефініції ФО відображають етнокультурну і дискурсну зумовленість цієї мовної категорії. Дослідниками помічено, що в енциклопедичних словниках фразеологізми трактуються як семантично пов'язані поєднання мовних одиниць, які не підпорядковуються загальним комбінаторним закономірностям і вживаються в мові при жорсткій кореляції семантичних структур і лексико-граматичних засобів [49].

Історично сформований фразеологічний дискурс відображає ідентифікаційні характеристики нації: це і реалії повсякденного життя, і риси колективного менталітету. ФО віддзеркалює у своїй семантиці процес розвитку культури народу, в ньому фіксуються та передаються від покоління до покоління культурні стереотипи, еталони й архетипи [96]. Фразеологія акумулює в собі колективний досвід, що дозволяє досліджувати історію та культуру його носіїв, і навіть особливості мислення. У цьому плані можна говорити про фразеологічну картину світу [12]. Під нею розуміють систему семіотично маркованих компонентів, у межах якої функціонують усталені уявлення та поняття, а також домінантні концепти національного універсуму. Вона розвивається завдяки аксіологічній активності людської свідомості в процесі когнітивного та емоційного освоєння дійсності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що концептуальний аналіз перебуває у центрі фразеологічних досліджень, оскільки пізнання світу стає об'єктом осягнення сучасної когнітивістики, котрій притаманні специфічні методи аналізу.

Як відомо, термін *когніція* трактують як процес та результат пізнавальної активності індивіда. Когнітивну схему пізнання поділяють на 3

етапи: сприйняття, відображення та перетворення інформації у свідомості. Йдеться про концептуальну реконструкцію дійсності, що відображається не лише в лексиці, а й у фраземіціта пареміях. Концептуалізація світу підтверджується наявністю в будь-якій мові лакунарних ФО, безеквівалентних в іншій мові. Поряд з типово національними предметами побуту, онімами, архаїзмами, що потребують етимологічних коментарів, найменування виступають маркерами національно-культурної семантики.

У науковий обіг дослідники пропонують увести спеціальний термін *фразефітонім* на позначення будь-якої ФО з найменуванням об'єкта флори. Фітонім як частина фраземи втрачає зв'язок із конкретним об'єктом, тобто свою фітонімічну функцію, не виражає граничної одиничності, набуває узагальненості значення, таким чином відбувається його семантична трансформація. Відтак у фітоніма нівелюється зв'язок з конкретними поняттями і виникають конотації.

Помічена апеляція до фітофразем у різних видах національного дискурсу – від художнього до розмовного. Скажімо, окремі з них вирізняються дериваційною активністю і добре відомі мовцям. Наприклад, *дурний, як пробка* – ‘дурень’, *голий, як бубон* – ‘бідний’ і. т. ін.

Цікавими щодо національно-культурних ознак вважають фітоніми, котрим притаманна синонімічна деривація на основі етронімів і топонімів: *північне яблуко – ріпа*.

На думку ряду вчених: «фітоморфні образи... акумулюють ідею природності та безперервності розвитку життя, близькості та взаємопов'язаності людини і природи, наочно відображають причинно-наслідкові зв'язки в природі, значущість міцного коріння та інші фундаментальні для української національної свідомості цінності [35, с. 94]. Те ж саме можна сказати про фітонімічні фразеологізми, які підкреслюють нерозривний зв'язок людини та природи, зокрема, рослинного світу.

Специфіка фітонімів як компонентів ФО полягає у своєрідній деонімізації загальних імен і перетворенні їх на апелятиви у складі фразем.

Для більшості фразефітонімів характерна відсутність стилістичної нейтральності, оскільки назви рослинного світу ускладі ФО можуть виділити певні властивості, якості, характеристики об'єкта за рахунок образного компонента семантики. Дослідники наголошують, що реалії, позначувані фітофразеологізмами, пов'язані з географією та історією країни, традиціями, характерними для жителів окремих областей. Фітоніми конденсують у собі культуру та психологію конкретного народу, його спосіб мислення [29].

Отже, фітофраземіка активно функціонує в дискурсах різного типу. Роль рослинних найменувань залежить від особливостей людського мислення, що вирізняється високим ступенем аксіологічності сприйняття зовнішнього та внутрішнього світу, широким набором асоціативних засобів засвоєння інформації, зокрема й про рослинний світ.

### **Висновки до розділу 1**

В ході аналізу наукової літератури з досліджуваної проблеми ми виділили такі аспекти вивчення фітофразеології: лінгвокультурологічний, семантичний, компаративний, фразеографічний, діалектологічний, лінгвокогнітивний.

У цій роботі дотримуємося думки, що пізнавальний світ мовця формується завдяки інформації про поведінку та діяльність, котрі супроводяться з участю мови. Тож, когнітивна лінгвістика допомагає зрозуміти, як накопичуються знання, як вони сприймаються мовцями, як «відбувається сприйняття, категоризація, класифікація мовних знаків, які системи забезпечують здійснення різних операцій з інформацією» [12], яку роль відіграє мотивація в ході найменування, що засвідчує конкретне світобачення мовця чи й цілого етносу [80]. Все це стосується також і фітонімної лексики у складі фраземіки, адже флороніми в межах стійких синтаксичних структур набувають різних значень, які в сукупності засвідчують концептуалізацію такого фітоніма.



Тож, у когнітивному аспекті флорофраземи розглядаються як одиниці мови, мікротексти, що поширюються на всі типи інформації.

Щодо типології фітонімів як концептуальних складових у флористичній фраземіці, то виділяємо такі їх основні групи: меліоративні, пейоративні та нейтральні. Принагідно зазначимо, що оцінний компонент конотації у структурі як фітоморфізму, так і метафоричної неантропоморфної фітохарактеристики дозволяє в образній формі висловити ставлення до предмета мови. Формальним показником емоційного компонента часто є демінутивні суфікси.

Заслуговує на увагу також диференціація флоронімів, як-от: 1) назви на позначення специфіки морфологічної будови та зовнішнього вигляду означуваних ними рослин; 2) флороніми, що походять від найменувань місцевості, де ростуть такі рослини; 3) фітолексеми, що відображають особливості використання людиною рослин (наприклад, з лікувальною метою); 4) флороніми антропонімічного походження; 5) фітоніми, що виникли на основі зовнішньої подібності однієї рослини з іншою; 6) найменування рослин, що утворилися від лексем на позначення певних біоекологічних особливостей.

Також у цьому розділі звернено увагу на питання зв'язку фітофраземіки і національного дискурсу. Відзначено, що фітонімічна фразеологія активно взаємодіє з дискурсами різного типу.

Роль фразеофітонімів обумовлена особливостями людського мислення, якому притаманні високий ступінь аксіологічності світогляду та широкий набір асоціативних засобів осягнення нової інформації, котрі взаємопов'язані з перцепцією об'єктів навколишнього середовища, серед них, звісно, є і флора.

Крім того, виникнення фітофраземіки прямо залежить від специфіки кожної національної культури.

## РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФІТОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕЛОГІЇ

Фітонімна фразеологія становить собою значний шар в українській мові. Адже саме завдяки порівнянням і насамперед з флорою та фауною люди усвідомлюють навколишній світ і себе в ньому [110]. Матеріалом для дослідження слугували не лише фітофразеологічні словосполучення, але й паремії. З. Коцюба наголошує, що «пошуки образних втілень народних уявлень про світ і людину в ньому, закодованих у пареміях, у сучасних лінгвістичних студіях здійснюються через методіку реконструкції гештальтних метафор, результати яких підтверджують думку про те, що концептуальне осмислення категорій культури знаходить своє втілення в системі образів, які є своєрідною нішею для кумуляції світогляду народу» [54, с.44].

За спостереженням Н. Коваленко, «для науковців залишається актуальним розуміння схеми переходу елемента позамовної дійсності у вербальну площину, які саме знання набувають символічності та можливості відтворюватися у мовленні. Значення фразем позначене складними семантичними і мотиваційними процесами, тому що значення слів-фітонімів переплітаються зі змістом інших компонентів, таким чином витворюючи лінгвістичну універсалію» [45].

Сталі порівняння з флористичними назвами – це внутрішньо різноманітна група фразеології. Такі фразеологічні одиниці становлять значний інтерес для лінгвістичного опису, оскільки виникли на основі образного уявлення про рослинний світ. Вони яскраво відображають національну самобутність через систему оцінних образів-еталонів, характерних для лінгвокультурної спільноти.

Виявляючи значення фразем з фітонімом у ході аналізу їх внутрішньої форми, можна збагнути ті символи, з якими вжито онім у різних ФО. Сукупність таких символічних значень у певній лінгвокультурі буде

репрезентувати концептуалізацію певного оніма. Про що йтиметься в параграфах цього розділу.

### 2.1. Назви дерев, кущів та їх частин

За нашою картотекою найчастотнішими фітонімами в українській фраземіці виявилися дендроніми, найменування кущів та їх частин (35%). У складі ФО зафіксовано такі дендроніми: *верба, дуб, осика, сосна, груша, яблуня, вишня, ялина, калина, терен, гілки, коріння, листя, пень*. Щодо плодкових дерев, то зафіксовано їхні назви або їх плодів.

Розглянемо найпоказовіші приклади. Так, зі значеннями ‘нісенітниці’ спостережено ФО: *на вербі груші ростуть* [92, с. 172]; *на вербі груші, а на осиці кислиці*; *на вербі груші, а на сосні яблука* [92, с. 173]. Зафіксовано у лексикографічних джерелах й синоніми до них. Це переважно фразеологізми з іншими флоронімами, як-от: *сім мішків гречаної вовни*; *сім мішків гречаної вовни та чотири копи гречки*; *сім міхів горіхів, гречаної вовни та всі неповні* [92, с. 651].

За словами І. Циганок, концепт *верба* має також інші семи у фразеологічних контекстах: *як чорт з сухої верби* – ‘дуже сильно’; *як чорт у стару вербу (у суху грушу)* – ‘дуже закохатися’; *вербу носити* – ‘пиячити’; *верб’я золоте росте* – ‘нерозумні вчинки, дії’; *куди не піде, верби золоті ростуть* – ‘скрізь зіпсує справу’; *ростуть золоті верби за ким* – ‘доброзичлива людина, яка залишає по собі добрі спогади’» [110].

Різноманіття фразеологічного осмислення дендроніма *верба*, очевидно, пов’язане з народними традиціями: як ритуальний предмет гілочка цього дерева освячують у Вербну неділю перед Великоднем; коли потрібно копати криницю, завжди зважають на місце, де росте верба (*Де верба, там і вода*) [110].

В. Жайворонок наголошує, що «верба – це окраса українського села, найперший свідок людської діяльності і стосунків; під вербами білили

полотно, спочивали, там було улюблене місце молодіжних зібрань...» [32, с. 72-73].

За переконанням Т. Остапенко, «в народнім уявленні верба – символ надзвичайної життєздатності: вона росте без особливих на те умов, гілка без коріння приживається в будь-якому ґрунті. У народі кажуть: Верба, що лугова трава, її викосиш, а вона знову виросте; із цим же значенням фіксуємо перенесення назви на дівчину: Дівча ж верба: де її посадять, там ся прийме... Також рослину використовували як лікарський засіб: Верба склеює рани – говорить народна мудрість» [76]. А. Довга у своїй науковій розвідці відзначає суперечливість символічного значення дендроніма *верба*. Дослідниця пише, що «вона (верба) символізувала також довговічність, повноту життя, була символом світового дерева. Культ верби був зумовлений особливостями її деревини. Віддавна наші пісенні пращури помітили, що саме верба – дзвінка та голосиста, а отже, жива, добра. З деревини робили чудові кобзи, бандури. Тому більшість фразеологічних одиниць зосереджена на цій ознаці: рості як вербині 'швидко рости', верба товста, та всередині пуста 'дурна людина'. У християнстві верба – прокляте дерево, бо, за міфами, з неї були зроблені цвяхи, якими збивали хрест для розп'яття Ісуса Христа. Вона вважається демонічним деревом, тому за допомогою зворотів з її назвою виражається негативне ставлення: *золоте вербийя росте за кимось* 'про того, хто робить збитки' [29, с. 113].

Антонімічну пару утворюють фразеологізми *лавровий вінок* ('слава', 'почесті') і *терновий вінок* ('муки', 'страждання') [92, с. 110].

Досліджуючи концептуальне поняття *лісу* в українській фраземіці [23], ми зробили спробу описати його вербалізацію і набір сем, репрезентуємо результати нижче:

- 'боягузство': *У лісі вовки виють, а на печі страшно; Хоч ти йди в ліс по дрова, а я буду дома, хоч я буду дома, а ти йди в ліс по дрова .Лісу - хоч бійся, води – хоч мийся, а хліба – хоч плач* [32];

- ‘досвідченість’: *Старого лиса не виведеш з ліса. Старого лиса не виманиш з лісу* [32];
- ‘щось заплутане, незрозуміле’: *темний ліс* [92, с. 348];
- ‘бути невдячним, незадоволеним своїм становищем, намагатися його змінити’: *дивитися в ліс* [92, с. 196];
- ‘сталося щось незвичайне’: *щось у лісі здохне*[92, с. 783];
- ‘грумада’: *одне дерево, то ще не ліс* [32, с. 338];
- ‘сміливість’: *Боятися вовка – в ліс не ходити. Вовка боятися – в ліс не ходити. Вовк і з лісу вівці бере* [32];
- ‘правда/неправда’ (правильні/неправильні вчинки): *Не прав вовк, що козу з’їв; не права коза, що в ліс пішла* [32];
- ‘зло/добро’: *Нема лісу без вовка, а села – без лихого чоловіка* [32];
- ‘лихо, нестатки’: *Біда не по лісу ходить, а по людях; Дивлячись на ліс, не виростеш, а дивлячись на людей, багатим не станеш* [32];
- ‘незадоволення своїм місцем перебування’: *у ліс дивитися* [32, с.338];
- ‘за дрібним і важливе непомітне’: *За деревами й лісу не бачить (не видно); Поле бачить, а ліс чує* [32];
- ‘знання’: *Наука в ліс не веде, а з лісу виводить. Краще на вівці в ліс їхати, ніж з неуком говорити* [32];
- ‘незрозумілість, заплутаність’: *Хоч ти іди в ліс по дрова, а я буду дома, хоч я буду дома, а ти йди в ліс по дрова. Хто в ліс, а хто – по дрова. Хто в ліс, а хто по дрова поліз. Чим далі в ліс, тим більше дров. Чужа душа – темний ліс, темний ліс. Один дивиться до ліса, а другий до біса. Хто на хвості, хто на голові, а хто на колесі* [32];
- ‘незвичайне’: *Як щось велике в лісі здохне* [32];
- ‘ні те ні се’: *Ні до ліса, ні до біса* [32];
- ‘зникнення’: *Один до ліса, другий до біса. Петлюра в ліс, а Денікіна взяв біс* [32];

- 'велику справу без маленьких огріхів не зробиш': *У лісі дрова рубають, а до села тріски літають. Ліс рубають – тріски летять. Де дерево рубають, там тріски летять (падають)* [32].

Такий спектр значень, на думку І. Циганок, очевидно, зумовлений тим, що ліс здавна викликав у людей страх, був предметом поклоніння й культовим місцем у язичницькі часи, а також з ним пов'язані прикмети щодо зміни погоди [110].

Концепт дуб вербалізується у фітофраземах зі значеннями:

- 'могутність': *За одним разом дуба не зрубаси* [77, с. 125];
- 'нерозумний': *Високий як дуб, а дурний наче теличка* [77, с. 125]; *Вигнався з дуба, а розуму з зуба* [77, с. 125]; *Сам як дуб, а розуму – із жолудь* [77, с. 125];
- 'довголіття, твердість, здоров'я': *Здоровіший від дуба* [77, с. 125].
- 'міцність': *Дуб ніколи не гнеться – його можна тільки зламати: Дуб ламається, а лоза нагинається* [77, с. 125]; *Буря дуба не звалить* [77, с. 125].

Зафіксовано й негативне значення, яке реалізується в деяких пареміях, наприклад: *Який дуб, такий тин; який батько, такий син* [77, с. 125].

А. Довга наголошує, що «найшанованішим деревом у слов'ян був саме дуб. Із давніх часів українці його вважали світовим деревом, від якого почалося все живе на землі. Дуб – символ гордості, могутності, сили, довговічності, цілісності, мужності: гарний як дуб... Також дуб пов'язаний із поховальним ритуалом: у давні часи померлих ховали в зрізаних стовбурах великих дубів, із яких вибирали середину. Цей факт знайшов відображення у фразеологічних одиницях дуба врізати / дуба дати – 'померти'» [29, с. 113].

Концепт *сосна*, яка традиційно символізує дерево життя, родючість, поховання, смерть» [29], в українських фітофраземах виявляє значення:

- 'поховати; померти': *однести (віднести) в сосни (в сосну)* [92, с.470], *піти в сосну* 'померти' [92, с.470], *поглядати в сосну* 'бути близьким до смерті' [92, с.470];
- 'зажурена жінка': *ой у полі сосна тонкая виросла; вітер повіває, сосонку хитає* [32, с. 571].

Вербалізація концептуального поняття *осика* – «листяне дерево родини вербових; тополя тремтяча; за біблійною легендою така особливість дерева пояснюється тим, що воно прийняло Іуду і на ньому він нібито повісився, через це осика вважається нечистою, проклятою і вічно дрижить і без вітру тріпоче» [32, с.422]) репрезентована такими значеннями:

- ‘сум, туга’: *ой осико, осичино, не шуми на мене* [32, с. 422];
- ‘нісенітниця’: *правда твоя, що на вербі груші, а на осиці кислиці* [32, с. 422];
- ‘лайка’: *нехай йому осичина* [32, с.422];
- ‘оберіг’: *вбити осиковий кіл* [32, с.422].

За спостереженням С. Моторіної, осика символізує зраду і водночас – страх бути покараним за неї. Це дерево-тотем у давніх українців. За повір’ям, на ньому вішали вбиту змію, аби вона не ожила.

Але осика водночас сприймається як оберіг від нечистої сили. Саме з неї кілок вбивали в могилу чаклуна, аби він не міг з неї вийти [72]. Як бачимо, ці переконання яскраво відображені у фітофраземах.

Серед фітофразеологізмів зафіксовано і найменування плодових дерев.

Концептуалізація фітоніма *вишня*, під яким традиційно розуміють «плодове дерево, іноді кущ звичайно з довгим тонким гіллям, на якому виростають ягоди, і цілісним темно-зеленим листям» [32, с.89] в українській фразеології представлена такими семами:

- ‘плодове дерево’: *вишеньки-черешеньки* [32, с. 89];
- ‘батьківський дім’: *сидить голуб на дубочку, а голубка – на вишні* [32, с. 89];
- ‘рідна земля’, ‘Україна’: *садок вишневий коло хати* [32, с.89];
- ‘дівчина (наречена)’: *переспіла вишня; губи як спілі вишні* [32, с. 89];
- ‘гарна дівчина’: *пишня, як всаду вишня* [32, с. 89];
- ‘логічне завершення дії, останній штрих, приємне доповнення до чогось’: *вишенька на торті* [власні спостереження].

Крім того, за словами Т. Остапенко, «вишня символізує Світове Божественне дерево, тому й називається «вишнею» від слова «вишина», а також «Вишній» – той, хто найвищий, тобто Всевишній Бог. Це одне з

найстаріших дерев в Україні, символ рідної землі та України, матері й дівчини-нареченої...

Вишня символізує й вічну веснуліто: поки листя з вишневих дерев не опало, скільки б снігу не випало, то зими не буде. Гілки вишні мають магичну силу: за допомогою розколотої і в цьому ж місці зв'язаної вишневої гілочки проганяли дитячу хворобу – Зростеться вишнева гілочка, то й хвороба зникне. За тим, як росла вишня, передбачали, що потрібно робити по господарству: Коли вишні цвітуть пишно, то тоді жито квітуватиме» [76].

Концепт *горіх* уособлює «багатство для когось, але не для себе. Він – багате дерево, яке бідне саме по собі: дає поживний і багатий урожай своїх плодів, але це не збагачує його власних сил і не зміцнює його стійкості – його, багатого й щедрого, легко ламають вітри та дуже часто вражають морози» [29]. В українській фраземіці виявлено одиниці з компонентом *горіх* із семами:

- ‘покарання’: *отримати на горіхи* [32, с. 145], *перепало на горіхи* [32, с. 145], *роздавати горіхи кому*[32, с. 145];
- ‘сміятися, реготати’: *сипати горіхи* [32, с.145];
- ‘легко’: *як горіхи луцтити* [32, с. 145];
- ‘міцний’: *хоч горіхи коли* [32, с.145];
- ‘сильний духом’: *міцний (твердий) горіх* [32, с. 145];
- ‘нікчемний’: *пустий горіх* [32, с. 145].

Концептуалізація фітоніма *груша* – «покровительки дівоцтва, символа самотньої молодої жінки та її печалі» [29]: вербалізується в українській фразеології з такими значеннями:

- ‘садове й лісове дерево’: *під грушею ляже, та й спить* [32, с. 159];
- ‘плід груші’: *грушка достигне, той сама з дерева впаде* [32, с. 159];
- ‘швидкоплинність’: *грушка-минушка* [32, с. 159];
- ‘нещасливе кохання і нещасливе життя’: *ось коли мене не любив, було мене не брати, бо я тобі не грушечка в саду куштувати* [32, с. 159];
- ‘лінива людина, ледар’: *тягає рядно навколо груші* [власні спостереження]
- ‘стара діва’: *переспіла груша* [32, с. 159].



Поширеними в українській мові є фразеологізми з концептом *калина*, яка в українській культурі має розвинену позитивну символіку, адже пов'язана з обрядами, символізує дівочу чистоту, красу: вродлива як калина [врод| лива йак ка| лина] 'про вродливу дівчину' [29].

У рослинній фраземіці української мови з фітонімами *яблуня/яблуко* теж виявлено їх концептуалізацію, про що свідчать семи, як-от: *наливне яблучко* – 'червоний, гарний, здоровий' [32, 659]; *яблуко від яблуні не далеко падає; під яблунькою вишня не вродить; яка яблунька, такі й яблучка* – 'які батьки, такі й діти' [32, с. 659]. Яблуко «спрадавна виступає символом родючості, омолодження...символ Дерева життя, безсмертя; означає плодючість, любов, радість, мудрість, так і облуду та смерть; запропонувати яблуко означає освідчитися у коханні;.. одне з найбільших свят – Яблучний Спас...» [32, с. 659].

Концепт *калина* репрезентований в українській фітофраземіці з такими значеннями:

- 'повновида жінка': *молода, як ягода, червона, як калина, солодка, як малина* [32, с.269];
- 'шукати судженого': *ходити по калину* [32, с. 270];
- 'одружуватися з дівчиною': *ламати калину* [32, с. 270];
- 'кров': *ой у лузі червона калина похилилася* [32, с. 270].

Як пише Т. Остапенко, «про калину говорили як про дерево роду. Від найдавніших часів її садили біля людських осель, там, де пускала глибоке коріння сім'я, виростав і кущ калини, присутність якої утверджувала життєздатність і неперервність роду: Любуйтеся калиною, коли цвіте, а дитиною – коли росте;

Немає цвіту білішого, як цвіт на калині, нема в світі ріднішого, як мати дитині; який кущ, така й калина, яка мати, така й дитина; калина багата квітами, а мати дітками... Також калина споконвіку символізує дівочу красу: Вибери собі дівку, як калинову гілку. Дівкою – калина, жінкою – ялина. Ягоди

з цього дерева використовували при родинях, у шлюбному церемоніалі, при похованні [76, с. 113].

Досліджуючи українські фітофрази І. Циганок виявила й описала у своїй науковій розвідці [110] фітоніми на позначення частин рослини (пень, кора, гілка, корінь, лист). Ми доповнимо семантичний складові цих концептів:

- пень: *голий, як пень* – ‘бідний’ [32, с. 436]; *на пню стати* – ‘впертий’ [32, с. 436]; *через пень колоду* – ‘абияк’ [92, с. 488]; *як пень* – ‘безумно’; *пеньок з очима* (про людину) – ‘хтось нетямущий’; *чортів пеньок* – ‘незадоволення чимось’ [92, с. 489]; *на пні* – ‘у нескошеному вигляді’ (про траву); *до пня* – ‘зовсім, повністю’ [92, с. 522];

- корінь: *вирвати з коренем* – ‘остаточно знищити, ліквідувати’ [92, с. 83]; *дивитися в корінь* – ‘глибоко вникнути в суть, звернути увагу на головне’ [92, с. 197]; *до кореня знищити* – ‘остаточно’; *на кореню* – ‘знищити на самому початку, на першій стадії’ [92, с. 308];

- лист: *як листу на дереві* – ‘багато’ [92, с. 336]; *тремтіти, як осиковий лист* – ‘хвилюватися, боятися’ [92, с. 336]; *як лист за водою* – ‘безслідно зникнути’ [92, с. 335].

Як свідчать приклади, зазначені в цьому параграфі, для більшості з них притаманна негативна семантика. Це пояснюється специфікою усталених фітонімних образів в українській фразеології та лінгвокультурі загалом.

## 2.2. Найменування городини

За нашою картотекою, висока фразеопродуктивність (30%) назв деяких городніх культур пояснюється символікою відповідних рослин. Ідеться про фіоніми *горох, морква, капуста, перець, гарбуз* тощо.

Так, наприклад, концептуальне поняття *горох* символізує:

- ‘незахищеність’, ‘бідність’, ‘неспокій’: *живу, як горох при дорозі* [32, с.148];
- ‘сльози’: *сльози в нього, як горох, котяться* [32, с. 148];
- ‘незгоду’: *те в горох, те в чечевицю* [32, с. 148];

- ‘несподіванку’: *торох – об стінку горох* [32, с. 148];
- ‘безрезультатність’: *як об стінку горохом* [92, с. 162];
- ‘щось незрозуміле’: *горох з капустою* [92, с. 162];
- ‘неохайність, безпardonність’: *смикати, як той горох при дорозі* [92, с. 162];
- ‘обличчя зі шрамами чи слідами від віспи’: *чорт сім кіп гороху змолотив* [92, с.769];
- ‘сиву давнину’: *за царя Гроха, як було людей трохи* [92, с. 756].

Зі словника-довідника В. Жайворонока «Знаки української етнокультури» довідуємося, що «горох використовувався в різноманітних обрядах та ритуалах,.. у шкідливій магії, – коли гороховий стручок з десятьма зернинами покласти на воза, котрим наречені мають їхати до вінця, то коні не рушать з місця...» [32, с.148].

Для фітоназви *капуста* теж притаманний помітний фраземотвірний потенціал. У лексикографічних джерелах виявлено ФО з цим компонентом, що мають ряд різноманітних сем, як-от:

- ‘некмітлива людина’: *капустяна голова* [92, с. 157];
- ‘дуже, надзвичайно’ та ‘вщент, нещадно’: *посікти на капусту* [92, с. 287];
- ‘натяк на одне, а на думці інше’: *навздогад буряків, щоб далі капуста* [32, с. 274];
- ‘хтось непроханий втручається в справу чи розмову’: *нате й мій глек на капусту* [32, с. 274].

В українській лінгвокультурі горох і капуста сприймаються не лише як городина, з якої готують традиційні страви, вони символізують також певний (невеликий) достаток: *коли є горох і капуста – хата не пуста; хай Бог не допусти прохати капусту* [32, с. 273] або ‘щось непорядковане, нерозбірливе’: *горох з капустою* [105].

Лексема *гарбуз* в українських фраземах концептуалізована зі значеннями: – ‘відмовити тому, хто сватається’: *дати гарбуза* [32, с.131];

- ‘одержати відмову під час сватання’: *дістати (з’їсти) печеного гарбуза* [32, с.132]; *скуштувати гарбузової каші* [32, с. 661];
- ‘відмовляти багатьом женихам’: *роздавати гарбузи* [92, с.183];
- ‘несправжні, некровні родичі/діти’: *родичі (діти) гарбузові* [32, с.132];
- ‘ніколи!': ірон. *як виросте гарбуз на вербі* [92, с.147].

Ботанічні фразеологізми з онімом *морква* здавна репрезентують спостереження людини за світом рослин. Вони стали об’єктом нашого окремого дослідження [24]. Традиційно «моркву вживали як їжу або корм; городню і дику моркву святили на Маковія; дику свячену моркву використовували для окурювання хати, – «якщо ходять покійники». Певну роль тут, можливо, відіграла народна етимологія, завдяки якій морква асоціювалася з моровицею (у дохристиянських віруваннях – нечиста сила, що спричиняє масову хворобу й падіж худоби)» [32, с. 376].

Як свідчить наша вибірка, морква в українській фраземіці символізує:

- ‘непорушність’: *сидить, як морква на грядці* [32, с. 376];
- ‘комфортне життя’: *хробак гризе хрін, бо не знає за моркву* [32, с. 376];
- ‘дівчину’: *дівка в коморі, а коси надворі* [32, с. 376];
- ‘сварку між подружжям’: *хатня морква* [92, с.406];
- ‘глузування’: *моркву терти* [92, с. 709]; *моркву скребти, скромадити, стругати* [32, с. 376].

Кілька фітофразем зафіксовано нами з лексемою *перець*. Всі вони мають негативну семантику, порівняймо: *гірше гіркої редьки (за гірку редьку, гіркої гірчиці, печеної редьки, перцю, полину і т. ін.)* – ‘нестерпно’ [105]; *дісталось перцю з квасом* – ‘хтось зазнав багато горя, страждань’ [105]; *де вже і перець не росте* – ‘дуже далеко, де важкі умови життя’ [105].

Лексему *редька* виявлено у кількох прикладах української рослинної фраземіки з семами:

- ‘щось не краще від іншого’: *хрін редьки не солодший* [32, с. 496];
- ‘щось найгірше’ : *гірше гіркої редьки* [32, с. 496];
- ‘докоряти комусь’: *шкребри редьку* [32, с. 496];

- 'початок пост': *уже дзвонять на хрін на редьку* [32, с. 496].

В українській лінгвокультурі редька відома як «дворічна овочева рослина родини хрестоцвітних з їстівним чорним або білим коренеплодом круглої чи довгастої форми; коренеплід цієї рослини; гірка на смак, вона символізує неприємності» [32, с. 496]. Як свідчать вищезазначені приклади, означений фітонім часто використовується в одному паремійному контексті з ботанічною назвою *хрін* (корінь цієї рослини їдкий і гіркий на смак), порівняймо: 'редька' – *хрінова мати*, вживається як лайка, синонімічна до *чортова мати* [32, с. 625]; 'крайне незадоволення' – *хрін його бери, хай йому хрін, хрін би його побрав* [32, с.626]; 'незрозуміло, невідомо' – *хрін його батька знає* [32, с.626]; 'україн неприємно' – *як хріном під ніс* [32, с.626]; 'про старого діда (лайливо)' – *старий хрін* [32, с.626].

### 2.3. Назви квітів та їх насіння

Фраземи з флоронімами на позначення квітів стали об'єктом наукового зацікавлення таких вітчизняних дослідників, як Н. та Б. Коваленки [41], принагідно С. Моторіна [72], Т. Алексахіна [4], І. Циганок [110], Т. Мішеніна [67].

За нашою картотекою, найменування цієї групи становлять 15%, і найчастотнішим серед них є фітонім *мак*. В українській лінгвокультурі назва квітки маку та зерняток персоніфікуються. Наприклад, маківка виступає в світосприйнятті народу ідеальною формою для людської голови «Голова, як маківка, а в неї розуму накладено» [32, с. 351].

Як пише С. Моторіна, «це символ безмежності зоряного світу, Всесвіту, і, водночас, сну і забуття. Образ-символ *мак* в українському народному світобаченні пов'язаний із його чудодійними властивостями. За давніми віруваннями, мак оберігає людину від злих духів. Якщо маком посипати домівку, туди не зможе проникнути лиха сила, аж поки не збере всі зернятка. Зерном маку, освяченим на Маковея або Спаса, обсипали дійну корову, аби вберегти її від відьми. У фольклорних текстах мак сприймається як символ

краси, молодості. Символічне використання маку помітне й у фраземах [72, с. 174].

За нашим спостереженням, фітонім *мак* концептуалізується переважно з негативним значенням, і рідше – з позитивними, порівняймо:

- ‘нетривалість життя’: *пройшов мій вік, як маків цвіт* [32, с. 350];
- ‘всіляко’: *з маком і з таким* [92, с. 365];
- ‘нічого’: *дуля з маком* [32, с. 350];
- ‘важко/погано’: *не з маком* [32, с. 350];
- ‘зійти з розуму’: *наїстися маку* [32, с. 350];
- ‘скрутно’: *сісти маком* [92, с. 652];
- ‘недоречно/невчасно’: *вискочити, як голий (козак Кузьма) з маку* [92, с. 86];
- ‘покарати’: *втерти маку (часнику)* [92, с. 136];
- ‘блекота’: *собачий мак* [32, с. 351];
- ‘неважливо’: *сім год мак не родив, і голодовки не було* [власні спостереження];
- ‘краса’: *гарна, як мак городній; гарна, як маків цвіт* [32, с. 350];
- ‘рід’: *нема цвіту світлішого за маківку, нема роду ріднішого за матінку* [32, с. 350];
- ‘багато’: *як маку* [92, с. 365];
- ‘тихо’: *хоч мак сій* [92, с. 650].

Досліджуючи фраземи на позначення характеристик різної мовленнєвої поведінки людини, Н. та Б. Коваленки виявили, що «до семантичного поля „Мовлення людини” належать і говіркові сталі вислови з компонентом *мак*, наприклад, загальноновживаними є: *з медом та маком промовити* – ‘облесливо сказати’; *вискочити (висунутися) як козак (як голий) з маку / як Кузьма* – ‘недоречно, недоладно або невчасно сказати що-небудь’; порівняймо, яким ключовим лексемам віддають перевагу носії говірок: східноподільських – *вискочив, як Пилип (Марко, Сень, Кіндрат) з маку* – ‘зненацька втрутитися в чужу розмову’; центральнополіських – *вискочив козак з маку*» [41, с. 283].

«Характеризуючи чийсь недоречну репліку чи намагання різко змінити тему розмови, зазначають дослідники, в говірках Середнього Полісся кажуть: *тринди-ринди, з маком корж / коржі з маком*, а на території Східної Слобожанщини *нести бредовину з маком* – ‘обманювати, брехати’. Усі три компоненти фразеологізму з волинської говірки є важливими у творенні образної картини ‘говорити про когось погане, пліткувати’ – *чорний мак сіяти*» [41, с.284].

В українців найприємніші спогади про дитинство пов’язані з солодощами з маком, їх готували переважно на свята, тому сталий вислів *щось із маком* означає ‘дуже смачне’ [41].

Т. Алексахіна відзначає «наявність у складі фразем ряду дериватів назви квітки, наприклад, мак – маківка – маковина – маковка (мов Кузьма з маку; гарна дівка, як маківка; збудуй хату з маковини та для любої дівчини; голова, як маковка)» [4, с. 269].

С. Моторіна, зауважує, що фітонайменування «квітка» вживається на позначення краси, молодості, квітучості: як [та] квіточка (квітка) [72, с. 174].

У словнику-довіднику В. Жайворонка [32] подано такі значення цього фітоніма:

- ‘висміяти когось гострим слівцем’: *пришити квітку* [32, с. 280];
- ‘вербна неділя’: *квітний тиждень* [32, с. 280];
- ‘пучок барвінку, калини та васильків’: *квітка похресна* [32, с. 280];
- ‘червона стрічка з барвінком’: *квітка весільна* [32, с. 280].

*Барвінок* – це найменування «трав’янистої рослини з вічнозеленим листям і яскраво-блакитними квітами,.. в українській лінгвокультурі символізує життя і бессмертя людської душі, мабуть, тому його садять на могилах, можливо, як символ зв’язку життя та смерті, як його продовження» [32, с. 27]. За спостереженням Т. Мішеніної, «лексема барвінок запозичена з німецької мови *Bärgwinkel* й означає «ведмежий куток», її помилково асоціюють з лексемою української мови *барва*... Барвінок в українській літературі є носієм етнокультурних нашарувань і має численні

образні та символічні значення. Концепт *барвінок* поступово став утіленням народної символіки – вічного життя, безсмертя, людської душі, дівочої краси, цнотливості й чистоти, щасливого кохання й шлюбу, коханого чоловіка. Не випадково рослина здавна є невід’ємною частиною символіки різних народних ритуалів і обрядів, зокрема весільного, а слово тим самим набуває вторинного, сакрального значення, бо разом з реалією виступає одним з аксіональних елементів відповідних обрядодій як етнокультурних контекстів» [67, с. 209]. Як наголошує В. Жайворонок, «символізація реалії спричиняє до символізації лінгвальних одиниць, навіть якщо останні привнесено з іншої мовної системи. Яскравим прикладом цьому є германізм *барвінок*, котрий має на українському мовному ґрунті ряд зменшено-пестливих варіантів – *барвінонько*, *барвінчик*, *барвіночок*, *барвінчикок*, а ознаки цього предмета *зелений*, *хрещатий*, *крячастий* давно стали постійними фольклорними епітетами, широковживаними в народному дискурсивному мовленні. Відтак цей фітонім концептуалізувався в українській етнокультурі, набувши народної символіки... [33]. Структура аналізованих фітонімів – пише Т. Мішеніна – «включає денотативне значення, інформацію про якісні ознаки, типові локуси, функції квітів та можливості їх використання, ключовий символ «краса», що утворився з іманентної ознаки квітів, периферійні символи є доповненнями, узагальненнями ядерного. Наявні численні порівняння, метафори, словотвірне гніздо лексеми містить багато дериватів. Незважаючи на те, що фітоніми і не мали в житті носіїв української культури суто господарського значення, вони увійшли до картини світу як об’єкт милування, вияву такої типової риси українського характеру, як сакральний символ непроминущості народу, естетизм, ліризм. Ядра фітонімів містять поняття, зовнішні та якісні характеристики, типові можливості використання, загальноприйняті локуси, основні символи. З часом відходять на периферію і втрачаються сакральні елементи, давні вірування. Значення фітонімів-символів постійно перебувають у процесі творення, тож провести чітку межу між ядерною та периферійною



зонами неможливо. Окрім змін у структурі самих фітонімів, відбувається розширення за рахунок зв'язків з іншими фітонімами.

#### 2.4. Найменування трав'янистих рослин

У нашій вибірці виявлено незначну кількість найменувань трав'янистих рослин. Ідеться про фітонайменування *трава*, *мох*, *очерет*, *кропива*, *реп'ях*. Серед означених флорономенів певною фразеопродуктивністю визначаються лексеми:

- трава: *хоч трава не росте* – ‘байдуже’; *як виросте трава на помості* – ‘ніколи’; *як трава* – ‘несмачно’ [92, с. 719];
- реп'ях: *у реп'яхах* – ‘у боргах’; *як (мов) той реп'ях* – ‘чіплятися, липнути до когось’ [92, с. 596];
- очерет: *щоб тебе очеретиною зміряли* – ‘побажання смерті’ (від старого звичаю міряти покійника очеретиною) [32, с. 427]; *сидить дід над водою, трусить бородою* – ‘дідова борода’ [32, с. 427];
- кропива/жалива: *дорога (стежка) кропивою (ожиною, тереном) поросла* – ‘важкий непрохідний шлях’ [92, с. 216]; *купальська кропива* – ‘зла сестра’ [32, с. 317]; *і межі жаливою рожка росте* – ‘між поганим є й хороше’ [32, с. 317]; *як (мов, ніби) кропивою попечений* – ‘негарний’ [власні спостереження];
- мох: *аж мохом вкрився* – ‘бути надзвичайно старим’ [92, с. 116]; *серце обросло мохом* – ‘про того, хто став байдужим, бездушним’ [32, с. 378].  
Такі значення, очевидно, зумовлені тим, що мох – це рослина, котра росте у вологих місцях, на старих деревах, будівлях, камінні й символізує забуття та смерть.

С. Моторіна у своєму дослідженні наголошує, що трава – це «символ добрих і злих сил природи; людських істот; символ молитви; тихого шептання; клятви; оберега; смерті. У міфах народів світу трава вважалася волоссям різних богів, матері-землі. Стародавні нівхи вважали, що після смерті людини її душа перетворюється на траву... В Україні вірили, що мандрагора

(переступень) виростає із померлих нехрещених дітей. Трави, зілля широко використовувалися як обереги від злих сил у народній медицині, обрядодіях. На Зелені свята ними встеляли долівку. На весні існував звичай качатися по молодій траві, що нібито сприяло здоров'ю. Трава й зелене листя в народній обрядовості символізували заспокійливу, тиху мову, шепіт [72, с.175].

За спостереженням дослідниці, символіка очерету, кропиви, купини, полину є різною. Так, густі зарості кропиви символізують безгосподарність, ледарство, запущеність, загалом відображають негативні якості людини. Як помітно, рослинні компоненти, що входять до складу фразеологічних одиниць, мають безпосередній вплив на семантичне наповнення фразеологізмів [72, с.175].

Концепт *мальва* вербалізується в українській фразеології по-різному. Це найменування багаторічної декоративної рослини з високим стеблом і великими яскравими різнокольоровимим квітами, зібраними по кілька в пазухах листків; символізує красу, молодість, вроду, знаковий атрибут українського сільського краєвиду [32, с. 352]. Як стверджує Т. Мішеніна, «незвичну форму фітоніма *мальва* покладено в основу метафор (подібність стовбура до колони, свічки, квітки – до мегафона... Структура символічного значення концепту *мальва* містить елементи, притаманні всім квітам (вони ростуть, цвітуть, символізують красу навколишнього світу), додаткових відтінків набуває ядерний символ, нівелюючи актуальність прямого значення» [67, с. 214].

## Висновки до розділу 2

В цьому розділі здійснено спробу виявити, як концептуалізується певний фітонім у межах того чи іншого фразеологізму. Відображення знань здійснюється завдяки образам, що постають у пам'яті мовців, як життєві правила в соціумі, національно-культурні традиції тощо. Рослинний світ у фраземах і пареміях люди завжди наділяли власними рисами: деревце в українській лінгвокультурі асоціюється з підлітком; сила та могутність – з

дубом; покірність – із лозиною, а міцність – з горіхом. Таке широке використання фітонайменувань пов'язане з особливостями життя, пріоритетами та менталітетом нашого народу.

Виявлено, що переважна більшість розглянутих нами фітонімів становлять собою культурологічні концепти і засвідчують це саме фітофразеологізми, які в свою чергу є важливими культурологічними поняттями. Їх аналіз репрезентує різноманіття структурно-семантичних елементів, зокрема й символів, що не тільки урізноманітнюють компонентний склад фразеологічних одиниць, а й слугують потужними етнокультурними маркерами україномовної картини світу.

Фразеологічні одиниці з рослинним компонентом утворюють підсистему української фразеології. Вона відображає різні галузі культурного та матеріального життя українців, характеризується національно-культурними особливостями завдяки концептуалізації назв рослинного світу, зокрема дерев, кущів та їх частин (верба, дуб, осика, сосна; горіх, груша, яблуня, вишня, калина, терен, листя, корінь, пень, гілка (35%)); городини (горох, гарбуз, морква, капуста, перець, редька, хрін (30%)); квітів та їх насіння, зернових (мак, квітка, барвінок, мальва (рожа) (20%)); трав'янистих рослин (трава, лопух, кропива, кукіль, реп'ях, очерет, полин (15%)). Спостережено переважно пейоративну маркованість таких назв у складі ФО, однак є і позитивна.

Українській фразеології з компонентом фітонімом притаманна варіативність, синонімія, антонімія та багатозначність. Крім того, у складі ряду фразем деякі фітоніми мають деривати.

### РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ФРАЗЕОЛОГІЯ» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

#### 3.1. Підходи до вивчення української фразеології в новій українській школі

Українська фразеологія як мовознавча галузь постійно розвивається, а новітні підходи до її вивчення відіграють важливу роль у розкритті особливостей мови та культури. За останні десятиліття помічено посилення інтересу до досліджень у цій науковій галузі, що обумовлено розвитком лінгвістичних технологій, поглибленням міжкультурного обміну та зростанням міжнародного співробітництва.

На думку Н. Янчук, робота щодо формування мовленнєвих здібностей учнів проводиться під час вивчення всіх розділів шкільного курсу мови, але особливе значення у цьому процесі має опанування «Лексикології та фразеології» [114]. Дослідниця наголошує, що «...слово і фразеологізм, які виконують номінативну функцію, у процесі мовленнєвої комунікації служать для забезпечення потреб спілкування. Слово і фразеологізм доречно розглядати в тексті... Проведення текстологічної роботи з лексичними і фразеологічними одиницями передбачає поєднання системно-описового і функціонально-комунікативного підходів. Адже саме розуміння теоретичних аспектів слова і фразеологізму сприяє формуванню мовленнєвих лексикологічних і фразеологічних умінь, створює передумови для роботи над збагаченням словникового запасу учнів, оволодіння лексико-стилістичними нормами. Застосування функціонально-комунікативного підходу до вивчення мовних явищ взагалі і лексики та фразеології зокрема сприяє об'єднанню в єдине ціле мовного і мовленнєвого змісту курсу» [114, с.15].

Як стверджує Т. Вільчинська, поява нових підходів до вивчення фразеологізмів передбачає залучення нових форм, методів та технологій навчання. Процес формування навичок вільного володіння фразеологічними одиницями повинен бути спрямований не стільки на запам'ятовування,

скільки на розуміння закономірностей їхнього функціонування, на формування вмінь застосувати їх у процесі спілкування, на встановлення їхньої етнолінгвокультурної природи тощо [14].

Навчання лексикології та фразеології в українській мові реалізується за різноманітними принципами. До них І. Каркіч відносить загальномовні, серед яких принципи системності та комунікативності [39]. За її словами, «на уроках з фразеології використовують загальні лінгводидактичні методи. До найбільш дієвих прийомів навчання належать тренувальні вправи, наприклад: знаходження сталої одиниці в контексті; з'ясування її ролі в аналізованому тексті; добирання прикладів, що ілюструють певну фразу; групування одиниць за певними ознаками; введення ФО в контекст; робота зі словником» [39].

Г. Лещенко у своїй статті наголошує на важливості компетентнісного підходу до вивчення фразеології в закладах середньої освіти. «Спостереження за навчальним процесом у загальноосвітніх школах, аналіз нормативних документів і лінгводидактичної літератури, експериментальна робота, - пише науковець - дозволили нам виокремити специфічні комунікативно спрямовані напрями фразеологічної роботи...» [61]. Головним напрямом, на якому акцентує увагу автор, став «урок за програмовими змістовими лініями, що сприяє взаємопов'язаному формуванню всіх складників комунікативної компетентності, таке заняття насичене, цілеспрямоване, дієве» [61, с.109].

Деякі дослідники стверджують, що успішність у вивченні фразеології залежить переважно від того, наскільки глибоко здобувачі освіти зрозуміли методи і прийоми, форми і засоби навчання української мови, а також від правильного добору та поєднання цих елементів. «Усі методи навчання мають певну структуру, що складається з окремих прийомів, які є елементами, спрямованими на розв'язання певних завдань. Методи і засоби навчання використовуються в різноманітних поєднаннях і за допомогою них вирішуються ті чи інші дидактичні завдання. В сучасних умовах ці методи навчання зазнають значних трансформацій та змін. Ефективність роботи з

фразеологізмами залежить від раціонального використання вчителем активних форм організації навчальної діяльності учнів (індивідуальної, парної, групової), ефективних способів співпраці вчителя та здобувачів освіти (розповідь, обмін думками, спостереження за мовними явищами, виконання практичних завдань і вправ), прийомів роботи з фразеологічним матеріалом з урахуванням дій, необхідних для формування мовленнєвих навичок (читання, вимова, запам'ятовування, читання, написання фразеологізмів; зв'язок між стійкими сполученнями слів із дійсністю; уживання їх в усному та писемному мовленні з пошуком у мові відповідників). Система роботи зі збагачення мовлення учнів українськими фразеологізмами враховує лінгвістичні та психолого-методичні принципи, на яких ґрунтуються принципи, методи і форми навчання фразеологізмів української мови» [30, с. 76].

Як спостерегли Т. Кліменко та Т. Гриця, практика кращих учителів переконує також у важливості принципу вивчення курсу української мови з урахуванням цілеспрямованого розвитку правильного, фразеологічного багатого мовлення. Для того, щоб фразеологічні одиниці увійшли в активний словник учня, потрібно постійно його стимулювати до вживання таких ФО як на уроках, так і в повсякденному житті. Сформувати вміння засвоювати фразеологізми, збагачувати лексичний запас мови неможливо без урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. І тому слова В.Сухомлинського «потрібно на кожному уроці записувати по два-три нових фразеологічних звороти, які б збагачували мову школярів» у наш час звучать досить актуально. Адже українська мова є невичерпним джерелом, вона виховує почуття любові до землі, на якій ми народилися і вирости, до культурної спадщини нашого народу. Відповідно до програми з української мови поповнення лексики учнів фразеологічними одиницями і фразеологічними синонімами забезпечується певними умовами, які учитель може регулювати [40].

І. Каркіч відзначає «особливу роль серед способів навчання лексикології та фразеології лексичного та лексико-стилістичного аналізу, що ґрунтуються

на компетенціях, сформованих під час виконання лексичних та лексико-стилістичних вправ. Авторка виділяє такі принципи опанування фраземіки: позамовний, лексико-граматичний, семантичний, діахронний. Кожен із них забезпечує багатогранну роботу над словом на уроках української мови. Здобувачі освіти самостійно вивчають та запам'ятовують велику кількість слів, фразеологізмів, паремій [39].

Спостережено, що значна частина вчителів активно працює над удосконаленням традиційних технологій... водночас це засвідчує актуальність дослідження проблем інноваційних, інтерактивних методів і форм навчання [39].

Інтерактивне навчання в науковій літературі [9; 34] тлумачиться як спеціальна форма організації пізнавальної діяльності з конкретною передбачуваною метою, котра полягає у створенні комфортних умов навчання, за яких кожен учень відчуває успішність, інтелектуальну спроможність, набуває знань. Організація навчання такого типу спрямована на моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, проведення дебатів, дискусій, спільне розв'язання проблеми на основі аналізу відповідної ситуації. Інтерактивне навчання також ефективно сприяє формуванню вмінь і навичок, виробленню настанов щодо моральних цінностей, атмосфери співробітництва і сприятливого мікроклімату для розвитку самодостатньої особистості, а педагогу водночас дає змогу стати справжнім лідером серед школярів [39].

Учені відзначають, що роль учителя в ході інтерактивного навчання помітно змінюється, педагог стає тренером, аналітиком, презентатором, дослідником та навіть прогнозістом. До всього, навчання на основі компетентнісного підходу змушує не лише школярів до активної розумової та пошукової праці, а й педагогів до зміни звичного режиму роботи і створення цікавих, комфортних та максимально продуктивних її умов. Учитель передає свій досвід, коментує свої життєві ситуації, труднощі, учні в цей час осмислюють почуте і прагнуть зрозуміти, як можна буде виходити з подібних ситуацій самим. Відтак педагог навчає здобувачів освіти мислити, знаходити

правильні розв'язання проблем у типових життєвих і професійних ситуаціях [39].

У науковій студії Л. Жулевої «Упровадження інноваційних, інтерактивних методів і форм навчання на уроках української мови та літератури» зазначено, що такі способи навчання «можуть використовуватися на всіх етапах уроку із застосуванням моделі “Методи і прийоми” для перевірки домашнього завдання, мотивації навчання, під час вивчення нового матеріалу, узагальнення й систематизації знань, рефлексії» [34, с. 377].

Дослідниця стверджує, що «сутність інтерактивного навчання передбачає постійну мисленнєву взаємодію всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання, колективне, парне, групове, індивідуальне, фронтальне... При використанні інноваційних технологій виграє весь навчально-виховний процес, бо сприяє залученню кожного учня до обговорення проблем, а це розвиває мислення, діалогічне мовлення, уміння доводити власну думку. Учні набувають навичок співпраці, колективного пошуку, рішень, беруть участь у навчанні та передачі власних знань іншим. Такі уроки стимулюють прагнення здобувачів освіти до навчання. Виникає атмосфера особливих стосунків між дітьми та педагогом. Використання на практиці нових освітніх технологій позитивно впливає на професіоналізм учителя, підвищення рівня його загальнолюдської та організаційної культури» [34, с. 380].

Серед видів інтерактивних завдань прийнято виділяти такі: «Мозковий штурм», «Коло ідей», «Мікрофон», «Дерево рішень», «Займи позицію», «Ажурна пилка», «Ток-шоу», «Прес», «Знайди помилку», «Хто більше/швидше?», «Хто скаже останнім?», «Поясни слово» тощо.

### **3.2 Вправи і завдання до підсумкового уроку з фразеології у 5 класі в закладах загальної середньої освіти**

Як зазначають автори «Модельної навчальної програми “Українська мова. 5-6 класи” для закладів загальної середньої освіти в редакції 2023 року, «принциповою відмінністю нової української школи є зміна пріоритетів у



формуванні змісту, структури й результатів. Вивчення української мови як шкільного предмета передбачає не лише засвоєння системи знань теорії мови, формування вмінь і навичок, що по суті становлять інструментальну основу компетентності, а передусім особистісний розвиток учня, набуття духовно-морального досвіду, важливого для становлення громадянина і входження його в соціум» [19].

Відповідно до означеної навчальної програми фразеологію вивчають у 5 класі упродовж лише 4 годин. У пояснювальній записці автори наголошують, що «важливим завданням у навчанні української мови сьогодні є вихід за межі академічності курсу, тобто зміна уявлення школярів про мову, усвідомлення, що мова не лише складна система, але й живий організм, багатовіковий носій мудрості, хранителька унікальної української культури, надійний інструмент пізнання й порозуміння, ефективний засіб самовираження, джерело естетичної насолоди. Її лексичні й фразеологічні злитки фіксують норми і правила гармонійного спілкування, активне послуговування мовою гарантує розквіт держави і збереження її кордонів...» [19].

Для розширення тезаурусу здобувачів середньої освіти Н. Голуб та інші українські лінгводидакти виокремлюють низку основних напрямів, а саме:

- проведення лексичного аналізу мови художнього твору, що передбачає уточнення відтінків значень окремих слів і висловів, виявлення слів, ужитих у прямому/переносному значенні, добір синонімів, розкриття смислових відтінків, а також вивчення зображальних мовних засобів художнього твору;

- розкриття семантики за допомогою таких методів, як, наприклад, показ предмета чи дії, позначених новим для школяра словом; використання ілюстрацій та слайдів із зображенням предметів; вибір синонімів і антонімів для вивчених слів;

- виконання завдань з вибором слів конкретного значення;

- введення поданих лексем у речення або тексти за опорними словами, заміна слів у реченнєвих структурах синонімами чи антонімами і т. ін.;

- виконання системи вправ на вибір слів та їх групування, розташування за ступенем інтенсивності ознаки, завдань на добір необхідного слова, а також омонімів, антонімів, синонімів тощо.

Відповідно до вищезазначених напрямів слід добирати ефективний комплекс вправ, які відповідають віковим і психологічним особливостям здобувачів освіти. У нашому випадку був розроблений план-коспект підсумкового уроку до теми «Фразеологізми» (додаток 1).

Вважаємо, що вправи на закріплення знань про фраземи сприяють формуванню усних умінь школярів і включають наступне:

1) виконання завдань, спрямованих на запам'ятовування фразеологізмів з акцентом на використанні їх у висловлюваннях під час спілкування. Наприклад, учитель може вести хорове чи індивідуальне промовляння окремих ФО, або учні наводять приклади певних ідіом, або завершують фразеологізми, початі вчителем, чи відтворюють прислів'я чи інші ідіоматичні вирази;

2) вправи, котрі допомагають учням розуміти, як вдало використовувати фразеологізми в різних ситуаціях. Такі завдання дозволяють розрізнати прямий зміст словосполучення від постійної семантики фразеологізму.

3) завдання на знання фразеологізмів, їхнє написання та формування. Наприклад, пошук із переліку словосполучень саме фразеологізмів [22].

Учителі звикли використовувати стандартні підходи при підготовці до занять з української мови. Нова українська школа потребує інноваційних технологій. С. Єрмоленко у своїй науковій розвідці наголошує: «специфіка навчання лексики та фразеології в загальноосвітніх школах полягає в тому, що для успішного формування лексико-стилістичних умінь і навичок в учнів різних класів необхідно під час навчання зважати й на інші рівні мови (фонетику, орфоєпію, орфографію, граматику), а також постійно систематизувати й узагальнювати вивчений матеріал на ґрунті адаптованих текстів або створених самостійно» [31, с. 109]. Тому, пропонуємо розглянути кілька варіантів інноваційного підходу до навчання.

До поширених новацій на уроках української мови належать онлайн-тестування та флеш-картки. Онлайн-тести являють собою інтерактивний інструмент для перевірки та контролю рівня знань з певної теми, де учні виконують завдання, спрямовані на відтворення та коригування вивченого. Головною перевагою онлайн-тестування науковці вважають змістовну компактність і структурування знань [82, с. 163].

Флеш-картки – невеликі картки зі словами та виразами з обох боків, які допомагають за досить короткий проміжок часу запам'ятати узагальнену й структуровану інформацію. Їх перевагою є результативне використання на будь-якому занятті на всіх етапах. Окрім того, це ефективний спосіб перевірити та закріпити знання самостійно. Так, вивчаючи у 5 класі розділ «Фразеологія», можна використати флеш-картки, на яких з одного боку знайдемо інформацію для ознайомлення з темою, а з іншого – кілька зображень, де потрібно вгадати, який фразеологізм прихований, пояснити його значення, скласти речення. Наприклад, на одній стороні можуть бути такі завдання:

1) знайдіть у реченнях фразеологізми, підкресліть їх; поясніть значення: Водою не розлити нас, бо ми друзі. Цілу чверть ловив наш Іванко гав. Ті, що не хочуть братися за розум, потім хапаються за голову. В мене й макового зернятка в роті не було;

2) попрацюйте зі словником фразеологізмів, выпишіть п'ять фразем, у яких згадується слово *ліс*. Запишіть їх значення;

3) доберіть фразеологічні синоніми: як грибів після дощу, як на вербі груші виростуть, яблуко від яблуні не далеко падає, міцний горішок.

М. Комогорова поділяє вправи на навчально-трудова, усні, письмові, графічні [50, с.71]. Типи останніх трьох вправ дослідниця виокремлює як головні, оскільки саме вони часто використовуються в опануванні предметів гуманітаристики. «Усні вправи спрямовані на розвиток культури мови, логічного мислення, викладу знань, розповіді. Виконання письмових вправ полягає у веденні конспекту, написанні твору, підготовці доповіді, написанні

диктанту, розв'язанні логічних, тестових завдань, аналізі ситуацій, описів. Графічні вправи також можуть бути використані у навчанні гуманітарних предметів, зокрема у підготовці учнями плакатів, стендів, замальовок» [50, с.71]. Також авторка зазначає, що вправи мають бути послідовно розташовані та відповідати етапам навчання. Розглянемо їх разом із дібраними завданнями (додаток 2).

Першим етапом дослідниця називає мотиваційний. Його мета полягає в мотивації діяльності учнів, їх зацікавленні навчальним матеріалом, створенні сприятливого психологічного клімату; актуалізації набутих знань та практичного досвіду, на які спираються нові компетенції.

Як показує практика, серед результативних будуть такі завдання і вправи. Наприклад, можна насамперед запропонувати учням замінити фразеологізм одним словом-синонімом на кшталт *живу, як горох при дорозі* – ('дуже бідно') бідність; а от приклади фразем *те в горох, те в чечевіцю; сльози в нього, як горох, котяться; торох – об стінку горох; як об стінку горохом; горох з капустою; смикати, як той горох при дорозі* мають різні значення. На цих фразеологізмах важливо показати учням ще й ту особливість, коли фітонім *горох*, маючи неоднакові семи, що в виявляються в зазначених ФО ('незахищеність', 'сльози', 'незгода', 'несподіванка', 'безрезультатність', 'неохайність' тощо [110, с.41]) концептуалізується; крім усього, перед учнями ставимо завдання спробувати здогадатись чи придумати історію виникнення фразеологізмів. Така вправа підвищує творчий потенціал і здатність самостійно створювати висловлювання.

Наступна вправа полягає у розкритті значення фразем, які можуть бути і фітофразеологізмами: *голова дубова / садова / капустана* ('дурний'); *сім мішків гречаної вовни* ('нісенітниця'); *як грибів після дощу* ('багато, рясно'); *не наламати дров* ('не припускатись помилок'); *хто в ліс, а хто по дрова* ('неодностайно') і т. ін. Таке завдання мотивує до пошуку значень незнайомих фразеологізмів, сприймання нового матеріалу, його запам'ятовування й активного використання.

Наступний етап – закріплення – спрямований на засвоєння визначеного обсягу навчального матеріалу та формування початкових знань, навичок і вмінь здобувачів середньої освіти щодо первинного використання набутих компетенцій у практичній діяльності. Оволодіння навичками у стандартних ситуаціях. Пропонуємо такі вправи: 1) на добір українських ФО з іменниками-соматизмами, фітонімами, зоонімами: ніс (*зарубати на носі; комар носа не підточить; утерти ніс; крутити носом; повісити носа*); гриб (*міцний як грибочок; як грибів після дощу*); собака (*як собаці пята лапа, зісти собаку*) тощо; 2) на відновлення змісту речень зі вставленням потрібних за змістом стійких одиниць: *Своє місто він знає як... Нові будинки ростуть як... Крутиться зранку до вечора як... Схожі ми з сестрою як... тощо*; 3) на генетичну класифікацію фразеологізмів: *дати гарбуза, терновий вінок, ліс рубають – тріски летять, дамоклів меч; позичити в сірка очей; нове життя нового прагне слова і под.*; 4) на розмежування фразеологічних синонімів та варіантів: *на вербі груші ростуть; на вербі груші, а на осиці кислиці; на вербі груші, а на сосні яблука; у лісі вовки виють, а на печі страшно; лісу – хоч бійся, води – хоч мийся, а хліба – хоч плач*; 5) на роботу з фразеологічним словником: *на лоні природи; сам як дуб, а розуму – із жолудь; буря дуба не звалить*.

На етапі повторення у здобувачів середньої освіти формуються структурні вміння застосовувати здобуті знання практично. Йдеться також про творче перенесення знань і навичок у нестандартні умови. Наприклад, цьому сприятиме завдання на заміну в поданому тексті якомога більшої слів фразеологізмами, а також вправи на розрізнення фразеологічних єдностей, зрощень, сполучень та фразеологічних виразів комунікативного характеру (*Чорне море; як реп'ях; як сорока на тернині; перепало на горіхи тощо*); вправи на розмежування прямого та переносного значення у ФО (*Не розгинаючи спину, розведіть руки, потім кінчиками пальців правої руки торкніться пальців лівої ноги (пряме значення). Неможливо прожити усе життя не розгинаючи спину (переносне значення – ‘тяжко працювати, без*

відпочинку’); вправи на добір антонімічних пар (*лавровий вінок* (‘нагорода’) – *терновий вінець* (‘страждання, муки’)).

Останній етап – контрольний – він активізує знання школярів та набуті внутрішні ресурси, прищеплює вміння самостійно розв’язувати поставлену навчальну проблему. Тут результативними будуть завдання такого типу: складання діалогів відповідно до заданої ситуації спілкування з використанням фразеологізмів відповідного значення; добір кількох ФО та віднайдення у словниках їх варіантів у різних мовах або діалектах; аналіз варіативності фразем щодо семантики та використання. Також важливими на цьому етапі будуть завдання на ідентифікацію ФО у художньому творі, визначення їх стилістичних функцій, з’ясування впливу на загальний тон тексту. Слід запитати в учнів, як фраземи допомагають авторові створити певний настрій чи виразити певну ідею? Подібне завдання здобувачам середньої освіти можна виконати, порівнюючи функціонування фразеологічних одиниць у художньому і публіцистичному текстах. Вправи на зіставлення дозволять учням збагнути стилістичні особливості і пояснити, як досягається різна мета в газетному та художньому мовленні.

Насамкінець доречно запропонувати школярам створити міні словник, в якому потрібно зазначити фразеологізми, їх стилістичні властивості та специфіку використання в різних типах мовлення (художньому, науковому, публіцистичному). Також, як варіант, учням можна написати твір-мініатюру, використовуючи в ньому заданий перелік фразеологізмів або дослідити слововжиток фразем у публічних виступах відомих політиків чи лідерів і спробувати визначити, як їм вдається використовувати ФО для передачі власних ідей і зацікавлення аудиторії [50, с.73]

Отже, вивчаючи розділ «Фразеологія» на уроках української мови, необхідно добирати вправи і завдання з урахуванням індивідуальних вікових та психологічних особливостей школярів; диференціювати їх за етапами уроків; застосовувати інноваційні підходи до навчання, які помітно підвищують рівень навчальних досягнень, забезпечують психологічний

комфорт, готовність виявляти особисті якості в індивідуальній чи груповій роботі.

### 3.3 Студіювання фітонімної фразеології в шкільній позакласній роботі

Інтенсивне формування фахових компетенцій у здобувачів середньої освіти відбувається не тільки на уроках, а й під час вільного спілкування, праці та дозвілля. При цьому різні форми позакласної роботи надають вчителю можливість розвивати певні індивідуальні особливості школяра, його особистість, освітні потреби, коригувати рівень навчальних досягнень, сприяти мотивації щодо пізнавальних і фахових інтересів. На думку Я. Фруктової, все це можна трактувати, як пізнавальну гру, котра передбачає добір учителем диференційованих питань з урахуванням психолого-педагогічних і вікових характеристик учнів та змісту шкільних курсів. Відтак основні форми позакласної роботи визначаються відносною простотою методики їх проведення. Наприклад, вікторина дозволяє діагностувати обсяг знань учнів, рівень засвоєння навчального матеріалу, стимулювати їх пізнавальну активність, формувати стійку позитивну мотивацію до навчання, створювати ситуацію успіху для переважної більшості учасників [107, с. 183].

Тож, спробуємо результати нашого дослідження концептуалізації онімів у фітонімній фразеології, крім уроків, використати хоча б частково у позакласній роботі, зокрема, у мовній вікторині. З цією метою пропонуємо провести лінгвістичний позакласний захід «Фразеологічний ВООМ», який, зокрема, дає можливість узагальнити та систематизувати знання з теми «Фразеологія», зрозуміти історію і характер українського народу; формувати уявлення про фітофраземіку. План заходу подано у додатку 3.

Під час такого заняття учасники змагаються, демонструючи свої знання, вміння та навички, здобуті під час вивчення розділу.

Починаємо захід з підготовчої вправи, де учні дізнаються про історію виникнення фразеологізмів. Наприклад: *топтати ряст* (довідка: ряст здавна вважали провісником весни. Люди поспішали на узлісся, де росла ця рослина,

щоб босоніж, пританцьовуючи, накликати: «Топчу, топчу ряст. Дай, Боже, того року діждати і ряст потоптати!». Це означало, що людина, котра доторкнеться до живої природи, оздоровиться, набереться життєвої сили, щоб дожити до наступної весни. З часом обряд вийшов з ужитку. Буквальне значення цього словосполучення – жити, ходити по землі, дочекатися дня, коли можна буде «топтати ряст». А про того, хто помер, говорять: йому вже не топтати рясту. Ця вправа сприяє підготовці до ефективного сприйняття нового матеріалу, викликає інтерес учнів та відновлює їх практичний досвід.

Для більш інтенсивної пізнавальної діяльності поділяємо клас на команди, таким чином створюємо атмосферу конкуренції та намагаємося розвивати навички співпраці і допомагаємо розкрити особисті здібності учнів для досягнення ними перемоги. Водночас даємо змогу здобувачам освіти самостійно придумати назву команди та обрати капітана; вибираємо журі, до складу якого можуть входити вчитель і учні, які демонструють на уроках належні знання з української мови.

Перше завдання приурочуємо студіюванню фразем, з'ясовуємо, які значення ФО учні знають. Можна дати завдання на картках для обох команд.

Пропонуємо легку вправу на пояснення значення фразеологізмів типу *розкусити горішок, дістатися на горіхи, плести сухого дуба, як виросте гарбуз на вербі, дорога терном проросла* тощо. Яка команда швидше впорається, та і заробляє бали.

Друга вправа «Крилаті синоніми» допомагає виявити знання семантики ФО. Дві команди отримують однакові картки, на яких є таблиця. У першому стовпчику розміщені фразеологізми типу *ще мак росте в голові, хай буде гречка, нижчий за траву, дати на горіхи, як гриби після дощу*; у другому – їх значення. Завдання учнів – дібрати до кожного фразеологізму слово-синонім і позначити стрілочками. Команда, яка зробить це швидше, заробляє бали.

Наступна вправа «Фразеологічний детектив» передбачає добір українських ФО з такими значеннями: 'побити кого-небудь, суворо покаравши, дуже вилаяти', 'гостро покритикувати кого-небудь' (*дати*



(всипати) березової каші); ‘мати від кого-небудь покарання’ (дісталось на горіхи); ‘безглузда вгадка, щось неможливе’ (груші на вербі); ‘людина зі складним характером’ (міцний горішок). Бал зараховується тій команді, яка швидше підніме руку і дасть правильну відповідь.

З досвіду видно, що для такого типу завдань можна використовувати методику розвитку креативного мислення. Учням необхідно не лише зрозуміти та вивчати нову інформацію, а й застосовувати її у нестандартних формах.

При доборі завдань доречно поєднувати мову і літературу. Така інтеграція сприятиме досягненню високого рівня вміння використовувати мовні засоби у всіх видах мовленнєвої діяльності, читати й усвідомлювати прочитане; а також розвиває інтерес до художньої літератури та системного читання, формує гуманістичний світогляд школяра та розширює його культурно-пізнавальні інтереси [28, с.133]. Тому пропонуємо завдання «Літературна хвилинка», де учням необхідно із запропонованих цитат знайти фразеологізми та пояснити їх значення. Виконуючи завдання такого типу, здобувачі середньої освіти доходять висновку, що у творах українських письменників є чимало фразем, які свідчать про особливості поведінки, манеру спілкування тощо. Наприклад, для першої команди пропонуємо картку з ФО:

1) *«Де не взявся сивенький голубок та йоставив на бобах наших горобчиків»* (Панас Мирний) – на бобах зоставатися – ‘без нічого, ні з чим’ [106];

2) *«Маринка наша довго ховалася, та син старости виказав,- він до неї колись сватався, а вона йому гарбуза піднесла»* (О. Іваненко). – давати гарбуза – ‘відмовляти комусь у сватанні’ [106];

3) *«Ось годі тобі! Тоді буде, як виросте гарбуз на вербі»* (Л. Глібов) – як виросте гарбуз на вербі – ‘ніколи’ [106].

Деякі фітонайменування відзначаються значним фраземотвірним потенціалом. Щоб показати розмаїття української фітофраземіки, пропонуємо вправу «Різнокольорова мова», де використано фітоніми *горох* і *мак*. Завдання для учнів таке: замінити фразеологізм одним значенням-синонімом.

Наприклад, для першої команди пропонуємо картку з фітонімом *горох*: *те в горох*, *те в чечевицю* (‘незгода’); *сльози в нього, як горох* (‘плач’); *як об стінку горохом* (‘безрезультатність’); *горох з капустою* (‘щось незрозуміле’); *як горох при дорозі* (‘неохайність / безпардонність’); для другої команди – *мак*: *дуля з маком* (‘нічого’); *не з маком* (‘важко/погано’); *наїстися маку* (‘здуріти’); *вискочити, як голій з маку* (‘недоречно/невчасно’); *нема цвіту світлішого за маківку* (‘родина’). Це завдання на час, тому команда, яка перша його виконає, отримає бали.

Не менш ефективним буде проведення різноманітних заходів з використанням відеоматеріалів, аудіозаписів та ілюстрацій для візуалізації культурних аспектів. «Щоб сформулювати творчі здібності, дитині необхідно якнайбільше вражень про навколишній світ під час виконання різних видів діяльності, зокрема того, який їй подобається найбільше, а потім – в усіх інших (гра, малювання, конструювання, читання та розігрування сюжетів знайомих літературних творів, складання віршів, казок, робота з геометричним матеріалом, експериментування тощо). Формуючи в учнів цікавість до такої діяльності, вдається прищепити дитині любов до творчості» [8, с. 77].

Завдання «Художник» спрямоване на розвиток творчих здібностей, нестандартного підходу, креативного мислення й уявлення. Зобразити на аркуші пряме значення фразеологізма – досить непросто, але саме воно дозволяє зрозуміти головні ознаки фразеологізмів: влучність, крилатість, цілісність, дотерпність та відтворюваність.

Традиційно під кінець заняття пропонують завдання на рефлексію, тобто обговорення набутих знання, спільне оцінювання власного внеску у досягнення визначених завдань, а також аналіз своєї активності та ефективності роботи класу. Пропонуємо зробити підсумок у вигляді гри з використанням ФО такого змісту: встаньте, якщо ви на уроці не ловили гав; сядьте, якщо ви на уроці били байдики; підніміть руки вгору, якщо ви не ганяли ледаря; опустіть руки, якщо ви працювали в поті чола; поверніться

направо, якщо ви працювали через пень колоду. В кінці рахуємо бали, визначаємо переможців та нагороджуємо команди.

Отже, зауважимо, що під час проведення позакласного заходу-вікторини можна використовувати різноманітні методи, принципи і прийоми навчання. Дуже важливо правильно обрати форму навчання: продумати структуру заняття, оригінально оформити місце проведення, використати засоби навчання (музика, відео, презентація тощо), обов'язково застосувати інтерактивні методи, попрацювати над формуванням атмосфери творчого пошуку й організувати оригінальне резюмування позакласного заняття.

### **Висновки до розділу 3**

У цьому розділі представлено наші лінгводидактичні спостереження та власні думки про підходи до вивчення фразеології української мови в закладах середньої освіти, зокрема місце фітофразеологізмів серед одиниць української фраземіки. Згідно зі шкільною програмою, фразеологію вивчають переважно в 5 класі, але, як відзначають дослідники, ця тема обговорюється із зацікавленістю протягом всього навчального процесу, охоплюючи всі класи.

Серед прийомів, що будуть найбільш результативними для опанування української фразеології, зазначимо, зокрема, такі: тренувальні вправи, аналіз текстів, групування фразеологізмів за ознаками, робота зі словником. Виділяємо функціонально-комунікативний та компетентнісний підходи, які сприяють об'єднанню мовного і мовленнєвого змісту курсу та формуванню всіх компонентів комунікативної компетентності учнів під час вивчення ФО.

Підкреслюємо, що використання інноваційних технологій у навчанні позитивно впливає на весь освітній процес, сприяючи залученню кожного учня до обговорення проблем та розвиваючи навички співпраці й самостійного навчання. До них відносимо інтерактивні завдання «Мозковий штурм», «Коло ідей», «Мікрофон», «Дерево рішень», «Займи позицію», «Ажурна пилка», «Ток-шоу», «Прес», «Знайди помилку», «Хто більше/ швидше?», «Хто скаже

останнім?»), «Поясни слово», які можуть збагатити процес навчання та зробити його більш захопливим і результативним.

Для опанування фразеології рекомендуємо систему вправ. З цією метою пропонуємо план-конспект підсумкового уроку до вивчення фразеології, в якому, окрім звичайних завдань, використовуємо флеш-картки та онлайн-тестування. Також нами була розроблена таблиця з вправами, які послідовно розташовані та відповідають етапам навчання. Виділяємо такі етапи: мотиваційний, закріплення, повторення та контрольний.

Результати нашого дослідження вказують на важливість позакласної роботи в формуванні фахових компетенцій здобувачів середньої освіти. Підкреслюємо, що вчителі мають можливість впливати на індивідуальні особливості та освітні потреби учнів через різні форми позакласної діяльності. Наше дослідження свідчить, що позакласна робота, зокрема у формі вікторини, може стати ефективним інструментом для розвитку мовленнєвих компетенцій учнів. Лінгвістичний позакласний захід «Фразеологічний BOOM» виокремлюємо як приклад такого підходу.

Пропонуємо здобувачам середньої освіти в позаурочний час поглибити свої знання, використовуючи різноманітні методи, прийоми, вправи та завдання. До них відносимо такі: ігрові моменти, що сприяють активному залученню учасників; поділ на команди, конкуренція та співпраця, котрі сприяють розвитку комунікативних навичок та самореалізації; вивчення історії виникнення фразеологізмів; добирання синонімів для крилатих виразів з метою розвитку креативного мислення, адаптивних навичок і вмінь застосовувати знання в нестандартних ситуаціях. Запропоновані вправи дають можливість учням не лише засвоїти матеріал, а й випробувати його в практичних завданнях.

Не менш важливою є інтеграція мови та літератури у навчальному процесі, яка відіграє ключову роль у формуванні високого рівня мовленнєвої компетентності та інтересу до художньої літератури серед учнів. Під час виконання завдань, що поєднують цитати з літературних творів та

фразеологізми, учні отримують уявлення про використання фразеологізмів у художній літературі та їхнє значення. Це сприяє розвитку читацьких навичок і культурно-пізнавальних інтересів учнів.

Для опанування фразеології рекомендуємо використовувати різноманітні методи, зокрема, відео-, аудіо-матеріали, ілюстрації, а також застосовувати інтерактивні форми навчання. Важливою буде і рефлексія після завершення заняття. Вона допоможе учням оцінити свої досягнення, виявити активність та ефективність роботи у класі, а також визначити обсяг власних знань та навичок з означеної теми.

При опануванні фразеології української мови слід відзначити її важливість фітонічних фразеологізмів. Вони вносять багато відтінків та виражають національний колорит мови. Вивчення фітофразеом та їх значень має важливе значення для культурного і мовного розвитку особистості, адже сприяє розширенню її мовленнєвого арсеналу.

## ВИСНОВКИ

У ході нашого дослідження визначено й описано аспекти вивчення фітофразеології, а саме: лінгвокультурологічний, семантичний, компаративний, фразеографічний, діалектологічний, і лінгвокогнітивний. Відзначено, що пізнавальний світ мовця формується завдяки інформації, яка супроводжується використанням мови, й у цьому контексті когнітивна лінгвістика є важливим інструментом для розуміння процесів сприйняття та обробки мови.

Флорофразеологізми розглянуто як мовні феномени, що включають різні типи інформації у вигляді мікротекстів. Щодо типології фітонімів як концептуальних складових у флористичній фраземіці, то виділено такі їх основні групи: меліоративні, пейоративні та нейтральні.

Наголошено на взаємодії фразеофітонімів з різними типами дискурсів, це свідчить про їх важливу роль у сприйнятті й вираженні культурних та інших цінностей. Зазначено, що аксіологічність і асоціативність мислення пов'язані зі сприйняттям навколишнього світу, включаючи флору, тому ці якості є визначальними для формування фітофразеології, яка, у свою чергу, має тісний зв'язок з кожною національною культурою.

Фітофразеологізми становлять собою не лише лінгвістичні одиниці, це важливі культурологічні поняття. Аналіз деяких ФО з рослинним компонентом репрезентує різноманітні структурно-семантичні елементи, включаючи метафори і символи, що розширюють й урізноманітнюють компонентний склад фразем. Це слугує не тільки засобом різнобічного вираження мовних концептів, але є важливим етнокультурним маркером україномовної картини світу.

Встановлено, що фразеологічні одиниці з флорономеном утворюють підсистему української фразеології. Вона відображає різні галузі культурного та матеріального життя українців, характеризується національно-культурними особливостями завдяки концептуалізації частовживаних найменувань

рослинного світу, зокрема дерев, кущів та їх частин (35%); городини (30%); квітів та їх насіння, зернових (20%); трав'янистих рослин (15%).

Українська фразеологія з компонентом фітонімом відзначається варіативністю, синонімією, антонімією та багатозначністю, має переважно пейоративну маркованість, але виявлено і позитивні значення.

В лінгводидактичному аспекті нашого дослідження розглянуто важливі питання щодо вивчення фразеології української мови в закладах середньої освіти, зокрема з'ясовано важливість функціонально-комунікативного та компетентнісного підходів для студіювання розділу здобувачами середньої освіти; наголошено на використанні інноваційних технологій у освітньому процесі нової української школи.

Запропоновано такі інтерактивні завдання, як «Мозковий штурм», «Коло ідей», «Мікрофон», «Дерево рішень», «Займи позицію», «Ажурна пилка», «Ток-шоу», «Прес», «Знайди помилку», «Хто скаже останнім?», «Поясни слово», а також тренувальні вправи, аналіз текстів, групування фразеологізмів та роботу зі словником. Така система завдань робить процес навчання більш різноманітним та результативним, а комунікативний та компетентнісний підходи дозволяють об'єднати мовний і мовленнєвий зміст курсу та розвивати комунікативні компетенції учнів.

Для підсумкового уроку з вивчення фразеології, крім традиційних завдань, використано флеш-картки та онлайн-тестування. Також розроблено систему вправ, які послідовно розташовані за складністю та відповідають мотиваційному, закріплювальному, повторювальному та контрольному етапам навчання.

Приклади з фразеофітонімами оптимально використовуємо й у позакласній роботі, зокрема під час проведення вікторини «Фразеологічний ВООМ». Пропонуємо здобувачам середньої освіти в позаурочний час поглибити свої знання завдяки різноманітним методам, прийомам, вправам та завданням. Ідеться про ігрові моменти, що сприяють активному залученню учасників; поділ на команди; вивчення історії виникнення фразеологізмів;

добір синонімів для крилатих виразів з метою розвитку креативного мислення, адаптивних навичок і вмінь застосовувати знання в нестандартних ситуаціях.

Рекомендуємо використовувати відео-, аудіо-матеріали, ілюстрації та інтерактивні форми навчання.

При опануванні фразеології української мови слід підкреслити значущість фітонімних фразеологізмів, які відображають національний колорит мови, вносячи багато відтінків. Вивчення фітофразем та їх значень має ключове значення для культурного та мовного розвитку особистості, бо сприяє розширенню мовленнєвого арсеналу.

Загалом результати нашого дослідження засвідчують багатогранність та різноманітність фітофразеології, а також її важливу роль у вираженні культурних, соціальних та емоційних аспектів мовної картини світу українського народу.



## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія. Х.: Вища школа, 1983. 137 с.
2. Авксентьев Л. Г. Фразеологічна одиниця як предмет фразеології та її основні ознаки. *Мовознавство*. 2014. №5. С. 13–17.
3. Авраменко О. Українська мова: підручник для 5 класів закладів загальної середньої освіти. К.: Грамота, 2022. 208 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1643-ukrainska-mova-avramenko-5-klas-2022.html>
4. Алексахіна Т. О. Специфіка флористичної фразеології із компонентом «назва квітки» (на матеріалі англійської, французької та української мов). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 38. С.267-269.
5. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Х.: Вища школа, 1987. 134 с.
6. Алефіренко М. Ф. Фразеологія та когнітивістика: аспекти сполучення. *Фразеологія та когнітивістика: матеріали I Міжнародної конференції* (м. Біла Церква, 4-6 травня 2008 р.): у 2-х т. Біла Церква, 2008. Т. 1. С. 27-32.
7. Бездітна О.П. Цікавий світ фразеології. Казка про Аріаднину нитку: Навчально-методичний посібник. 2017. URL: <http://surl.li/orwmy>
8. Бенцал О. Розвиток творчих здібностей молодших школярів на уроках української мови під час вивчення фразеологізмів. *Студентський науковий вісник. Інститут педагогіки і психології*. 2016. № 40. С. 76-78.
9. Варзацька Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади. *Дивослово*. 2005. № 2. С. 5-19.
10. Венжинович Н. Ф. Концептуалізація дійсності за допомогою власних назв у фразеологізмах української мови. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту: зб. наук. праць*. Чернівці: Рута, 2009. С. 356-359.
11. Венжинович Н. Ф. Лінгвокультурологічний аспект лінгвістичних досліджень. Ужгород : ФОП Сабов А. М., 2021. 292 с.

12. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2018. 463 с.
13. Вікторіна О. М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (Фітофразеологізми). *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 11. С. 59-66.
14. Вільчинська Т. П. Новітні підходи до вивчення фразеології на філологічних факультетах ЗВО. URL: [http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16508/1/vilchynska\\_t.pdf](http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16508/1/vilchynska_t.pdf)
15. Вітренко А. В. Основні компоненти лінгвокраїнознавчої компетенції. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. 2014. Вип. 29(82). С. 68-75.
16. Гаврилюк Е. Є. Рослинна символіка в контексті української календарної обрядовості: проблема семантико-функціонального аспекту: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07. Львів, 1999. 188 с.
17. Галинська О. М. Особливості мотивації лінгвокультурної інформації інтертекстуальних фразеологізмів в українській і англійській мовах. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Серія : Філологічні науки. 2013. Кн. 4. С. 140-143.
18. Ганієва С.О. Робота з фразеологізмами на уроках української мови. URL: <https://naurok.com.ua/opis-dosvidu-roboty-z-frazeologizmami-na-urokakh-ukra-nsko-movi-v-pochatkoviy-shkoli-285056.html>
19. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти. 2023. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Ukr.5-6-kl.Holub.Horoshkina.27.11.2023.pdf>
20. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 284 с.

21. Греб М. Національно-культурний компонент змісту навчання лексикології і фразеології української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 6. С. 3-7.
22. Греб М. М. Теоретико-методологічні засади навчання лексики та фразеології навчання вчителів початкових класів: дис. на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Бердянськ. 2017. 485 с.
23. Давиденко К. Компонент *ліс* в українській фітофразеології: лінгвокогнітивний аспект. *Науковий пошук студентів та аспірантів XXI ст.: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук*. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2023. Вип. 9. 118-119. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/17.11.23.pdf>
24. Давиденко К. Г. Концепт *морква* в українській фітофразеології. *Global science: prospects and innovations: Proceedings of V International Scientific and Practical Conference*. Liverpool, United Kingdom 28-30 December 2023. P.676-680.
25. Давиденко К. Г. Теоретичні особливості вивчення фітонімічної фразеології. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*: Зб. наук. праць. Переяслав, 2023. Вип. 89. С. 87-89.
26. Демський М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів, 1994. 62 с.
27. Діброва О. Метафоризація фітонімів в мовно-поетичній площині Бориса Олійника. URL: <file:///E:/User/Downloads/1022-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1721-1-10-20200307.pdf>
28. Діденко Н. Методика позакласної роботи з української мови у процесі профільного навчання: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02. «Теорія та методика навчання (українська мова)». К., 2015. 299 с.

29. Довга А. Фраземи говірок із флористичним компонентом. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 14. С.112-113.
30. Дубовик С. Г., Кучер І. С. Організаційно-методичні основи засвоєння фразеології на уроках української мови в початковій школі. *Молодий вчений*. 2022. № 9 (109). С.74-77.
31. Єрмоленко С. І. Методика навчання лексики та фразеології на засадах лінгводидактичного принципу наступності. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 2016. №2 (17). С. 103–109.
32. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
33. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75134/17-Jayvoronyuk.pdf?sequence=1>
34. Жулева Л. В. Упровадження інноваційних, інтерактивних методів і форм навчання на уроках української мови та літератури. С. 375-281. URL: <file:///E:/User/Downloads/3735-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-6436-1-10-20190507.pdf>
35. Загнітко А.П., Богданова І.В. Лінгвокультурологія: навчальний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 288 с.
36. Івченко А. Мотив чудесного народження в слов'янській фразеології. *Лінгвістика*. Луганськ. 2004. №2. С.71-75.
37. Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. К.: Довіра, 2001. 284 с.
38. Каракевич Р. О. Вербалізація фразеологізмів-фітонімів у порівняльному аспекті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2021. № 47. Т.1. С.100-103.

39. Каркіч І. Лінгвістичні основи компетентнісного підходу до навчання в основній школі. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.02.html>
40. Кліменко Т. П., Гриця Т. Г. Основні види робіт по збагачуванню мовлення школярів фразеологізмами та фразеологічними синонімами. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/91038/85-Klimenko.pdf?sequence=1>
41. Коваленко Н. Д., Коваленко Б. О. Символіка лексеми *мак* у фразеологічній картині світу. *Słowiańska frazeologia gwarowa II* / pod redakcją Macieja Raka i i Valerija M. Mokienki. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020. Biblioteka «LingVariów». Т. 28. С. 275–284.
42. Коваленко Н. Фітоніми у творенні фразеологічного значення „нерозумний”. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3567/Kovalenko-N.-Fitonimy-u-tvorenni-frazeolohichnoho-znachennia-nerozumnyi.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
43. Коваленко Н. Д. Фразеологізми з компонентом *гарбуз* в українських говорах. *Образне слово Луганщини: матеріали XIV Всеукраїнська наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка* (15 травня 2015 р., м. Старобільськ). Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. Вип. 14. С. 118–121.
44. Коваленко Н. Д. Фразеологічне гніздо з компонентом *грушка* в українських говірках. *Науковий часопис Східноpodільського лінгвокраєзнавчого центру: зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. Вип. 4. С. 26–30.
45. Коваленко Н.Д. Фразеологія в діалектному мовленні: ареальне варіювання і функціонування: автореф. дис... на здобуття наукового ступеня доктора філол. наук. спеціальність 10.02.01 – українська мова. К. 2021. 41с.
46. Ковалюк Ю. В. Фразеологізми з компонентом *vegetable* в національних картинах світу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2014. Вип.2. С. 117-120.

47. Ковальська Н.А. Ономастичний простір паремій. *Мова і культура: наукове видання*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. Вип. 8. Т. III. Ч. 2. С. 108-113.
48. Кожуховська Л. П. Про роботу над фразеологією в 5–7-х класах. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 1. С. 23-26.
49. Колоїз Ж. В., Малюга Н.М., Шарманова Н.М. Українська пареміологія. Кривий Ріг: ТО «ЦЕНТР-ПРИНТ», 2012. 349 с.
50. Комогорова М. І. Поняття «завдання» та «вправа» у системі, спрямованій на забезпечення міцності знань учнів з гуманітарних дисциплін. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 17: Теорія і практика навчання та виховання: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 29. С. 70-74.
51. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вища школа, 2008. 327 с.
52. Корнілов О. А. Мовні картини світу як похідні національних менталітетів. Київ, 2003. 348 с.
53. Коротчук Н. В. Семантичний аналіз фразеологізмів з компонентом фітонімом. *Судентські наукові записки*. Серія «Філологічна». 2011. Вип. 4. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/957/1/28.pdf>
54. Коцюба З. Г. Паремії як об'єкт етнолінгвопсихологічного дослідження. *Мовознавство*. 2009. № 2. С.34-47.
55. Краснобаєва-Чорна Ж, Боровик А. Сучасна українська фразеографія: довідник. Донецьк: ДонНУ, 2011. 93 с.
56. Кульбабська О.В., Кардащук О. В. Крок у професію. Методика викладання української мови. Навчальний посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. 256 с.
57. Лазер-Паньків О. В. Особливості давньогрецьких фразеологізмів із компонентом-дендронімом. URL:<http://studia-linguistica.knu.ua/osoblivosti-davnogreckih-frazeologizmiv-iz-komponentom-dendronimom-152/>

58. Левченко О. Рослинна символіка у фразеологічних системах (лінгвокультурологічний аспект). *Од слова путь верстаючи й до слова...* 2008. С. 552-566.
59. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2015. 352 с.
60. Левчин І. Д., Неівестна В. І. Класифікація фразеологізмів-фронімів із компонентом «квітка» (gol) у сучасній перській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021. № 52. Т.1. С.123-126.
61. Лещенко Г. П. Компетентнісний підхід до вивчення фразеології в загальноосвітній школі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10(2). С. 108-112.
62. Маслова Т. С. Флористичний компонент фразеологізмів на позначення розумових здібностей людини як елемент етнокультури. *Мова і культура*. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. Вип. 10. Т. VII (107). С. 125-131.
63. Матвіяс І. Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови. *Питання фразеології східнослов'янських мов*. Тези республіканської наукової конференції. К.: Наук. думка, 1972. С. 147-148.
64. Медвідь Н. С. Лінгвокультурема в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова". К., 2009. 21 с.
65. Мельник Л. Семантика діалектної фітофразеології Донбасу в етнолінгвістичному аспекті. *Філологія й лінгводидактика в науковому дискурсі ХХІ століття*. Старобільськ. 2016. С. 19-23.
66. Мельник О. А. Фітоніми в структурі фразеологізмів як об'єкт лінгвокультурологічного дослідження. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/16149/>
67. Мішеніна Т. В. Особливості функціонування фітонімів *барвінок, мак і мальва* в українській літературі з позиції лінгвоментальності. *Лінгвістика і поетика тексту*. Філологічні студії. 2011. Вип. 6. Ч. 2. С. 208-215.

68. Моїсеєва Т. В., Білик О. В. Українські назви рослин лісостепу України, пов'язані з їхніми біоекологічними властивостями. URL: <https://www.ecoinst.org.ua/b5-2003/rs19.pdf>
69. Мокієнко В. М. Українська етнофразеологія в загальнослов'янському висвітленні. К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. 233 с. URL: <http://corpus.leeds.ac.uk/bogdan/publications/2002-Babych-Electronic-syntactic-dictio-of-Ukrainiantowar ds -the-problem-of-developing.pdf>
70. Мороз О. А., Постельникова Л. Р. Урок української лексикології в сучасній школі: традиційний та інноваційний підходи. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип.30 (Т.2). С. 76-80.
71. Москаленко Л. А. Подібність рослини до іншої рослини як джерело номінації. *Українська мова*. 2002. № 3. С. 39–50.
72. Моторіна М. С. Етносимволи у складі українських фразеологізмів з компонентами назвами рослин: семантичний аспект. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. №248. С. 173-175.
73. Моторний О. А. Компонент-назва рослини як складова фразеології верхньолужицької мови. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14 (5), С.128-133.
74. Найда А. Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології (семантичний і структурний аспект): дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2002. 208 с.
75. Онкович Г. Фразеологізми як національно-культурний компонент українознавства. *Дивослово*. 2015. № 9. С. 12-16.
76. Остапенко Т. Символічна система ботанізмів в українських пареміях. *Матеріали студентських наукових читань*. Кривий Ріг, 2016. С.51-55.
77. Пазяк М. М. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність. К.: Наукова думка, 1989. 480 с.
78. Подолян І. Е. Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.20.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство”. К., 2000. 20 с.



79. Поістогова М. В. Флороназви східнополіського діалекту у світлі господарської цінності реалій. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. Київ, 2014. С.391-397.
80. Положин М. М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки*. 2015. № 4. С. 212-222.
81. Пономарів О. Д. Теоретичні питання фразеології. К.: Вища школа, 1987. 230 с.
82. Протасова К. Ю. Розвиток творчої та компетентної особистості шляхом упровадження інноваційних медіатехнологій на уроках української мови і літератури. *Українська література: проблеми і перспективи*: матеріали І Всеукраїнської заочної науково-практичної Інтернет-конференції. Мелітополь: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2020. С.160-166.
83. Пушко Л. В. Антропометричність фразеологізмів з фітоморфними номінаціями (на матеріалі української та англійської мов). *Вісник СумДУ, Серія: Філологія*. 2007. Вип. 2. С. 154-157.
84. Савченко О. О. Колективні уявлення про ліс в українських та англійських пареміях. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. 2015. Вип.51. С. 82-52.
85. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
86. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. К.-Черкаси: Брама, 2014. 276 с.
87. Скопненко О.І., Цимбалюк-Скопненко Т.В. Зі спостережень над історією й сучасними процесами розмежування фраземіки та пареміології в україністиці. *Мовознавство*. 2012. № 1. С. 40-48.
88. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови: монографія. К.: «Наукова думка», 1973. 270 с.

89. Скрипник Л. Г. Із таємниць фразеології: про вислів березова каша. *Мовознавство*. 1967-1. № 2. С. 85.
90. Скрипник Л. Г. Із таємниць фразеології: про вислови топтати ряст, від дошки до дошки. *Мовознавство*. 1967-2. № 4. С. 85-86.
91. Слободяник О.О. Семантико-структурні особливості українських фразеологічних одиниць із флористичним компонентом. *Матеріали XLVII науково-технічної конференції підрозділів Вінницького національного технічного університету*, м. Вінниця, 14-23 березня 2018 р. 2018. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/allhum/all-hum2018/paper/view/3952>.
92. Словник фразеологізмів української мови / укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко. К.: Наук. думка, 2014. 1098 с.
93. Смерчко А.А., Будз І.Ф., Кочмар Д.А. Дендросимволіка і її реалізація в польській і українській фразеосистемах. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 29. Том 2. С. 193-200. URL: [http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/29/part\\_2/29-2\\_2023.pdf#page=193](http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/29/part_2/29-2_2023.pdf#page=193)
94. Смерчко А. А. Фітосимвол як елемент образної основи фразеологічних одиниць. URL: <https://fs02.vseosvita.ua/02001nmv-bd24.pdf>
95. Турбарова Н. К. Про деякі аспекти фразеологічної роботи на уроках читання у контексті реалізації компетентнісного підходу. *Наука і освіта*. 2014. №3. С.187-190.
96. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 494 с.
97. Ужченко В. Мікрофразеологізми в контексті загальномовної фразеології та етнокультури. Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців. К.: Пульсари, 2002. С. 189-193.
98. Ужченко В. Символ – концепт – компонент фразеологізмів. *Вісник Харківського університету*. Харків. 2000. № 491. Сер. Філологія. С. 47–51.

99. Ужченко В.Д. Нові лінгвістичні парадигми «концепт – фразеологізм – мовна картина світу». *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку*: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2006. С. 146–151.
100. Ужченко В. Східноукраїнська фразеологія: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2003. 362 с.
101. Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 857 с.
102. Усик Л. М. Когнітивно-ономасіологічна реконструкція оцінного компонента у семантиці фітонімів (на матеріалі назв лікарських рослин у німецькій, англійській, російській та українській мовах): дис. канд. філол. наук, Київ, 2017. 254 с.
103. Філь Г. Компоненти-дендроніми в структурі фразеологічних одиниць української мови як етнокультурні маркери мовної картини світу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2014. С. 86-92.
104. Філь Г. Фразеологічні одиниці української мови з рослинними компонентами-символами: етнонаціональний аспект. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія: Філологія. 2015. Вип. 36. С.116-126.
105. Фразеологізми з городиною URL: <https://ukr-mova.in.ua/blog/frazeologizmu-z-gorodunoyu>
106. Фразеологізми про рослини. URL: <https://dovidka.biz.ua/frazeologizmi-pro-tvarin-i-roslin>
107. Фруктова Я. С. Сучасні форми позакласної роботи з учнями. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2006. Вип. 43. С.181-186.
108. Хом'як І., Каркіч І. Компетентнісний підхід до навчання лексики в загальноосвітніх навчальних закладах. *Дивослово*. 2019. № 10. С. 2–5.
109. Циганок І. Б. Флоронайменування у мовотворчості В. Виходцева. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія Філологія. Журналістика*. 2022. Т.33 (72). №2. Ч.1. С. 50-54. URL: [http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/2\\_2022/part\\_1/9.pdf](http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/2_2022/part_1/9.pdf)

110. Циганок І. Б. Концептуалізація фітонімів в українській фразеології. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія Філологія. Журналістика*. 2023. Т.34 (73). №2. Ч.1. С.40-44. URL: [http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/2\\_2023/part\\_1/8.pdf](http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/2_2023/part_1/8.pdf)
111. Чернявська А. В. Семантика флороніма *квітка* в українській та англійській фразеології. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. С. 189-195.
112. Шевченко Н. О. Естетичний вигляд людини у фіто- та зоофразеологізмах (на матеріалі східнослов'янських і східностепових говірок). *Мова і культура*. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. Вип. 10. Т. VII (107). С. 119-125.
113. Шевченко Н. Концептуалізація назв диких птахів у східноукраїнській фразеології. *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка*. К. 2007. С. 465-460.
114. Янчук Н. Програма експериментального слова і фразеологізму в аспекті функціонально-комунікативного вивчення мови. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 3. С. 14–17.
115. Ястремська Т. Картина світу і концепт: проблеми переосмислення. *Україна культурна спадщина, національна свідомість, культурність*. Львів. 2020. №33. URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=374>.
116. Black M. More about Metaphor. *Metaphor and Thought* / Ed. A. Ortony. Cambridge: Univ. Press, 1979. P.19-43.

## ДОДАТКИ

### Додаток 1

#### Підсумковий урок з теми «Фразеологія»

*Мета уроку:* узагальнити та систематизувати знання учнів про фразеологізми, їх роль і значення в мовленні, удосконалювати вміння правильно пояснювати зміст фразеологізмів, створювати діалог, використовуючи стійкі сполучення слів, користуватися фразеологічними та тлумачними словниками; збагачувати лексичний запас учнів; розвивати увагу, кмітливість, пам'ять, аналітичне й образне мислення, творчі здібності; виховувати інтерес до української мови та народної творчості.

*Тип уроку:* урок узагальнення й систематизації знань.

*Обладнання:* фразеологічні словники, презентація.

Ніколи не соромся запитати про те, чого не знаєш.

*Арабське прислів'я*

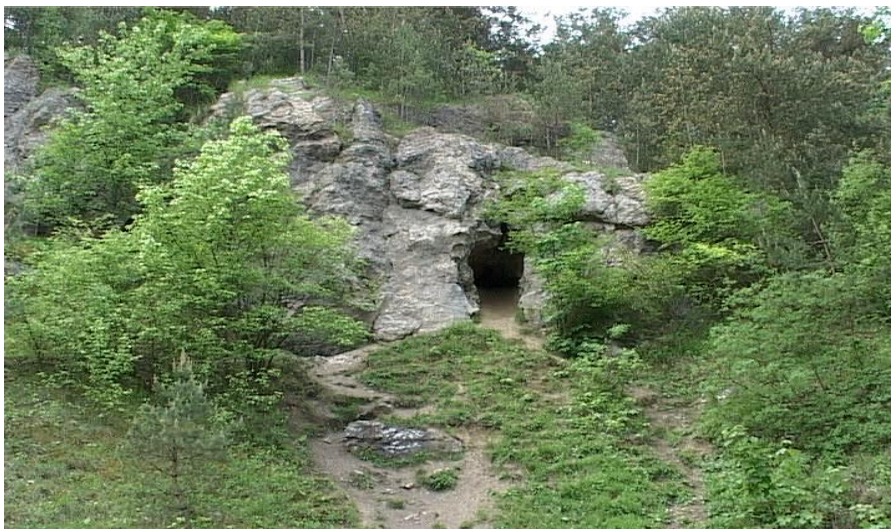
#### *Перебіг уроку*

*I. Організаційний момент*

*II. Повідомлення теми, мети, завдань уроку.*

*III. Мотивація навчальної діяльності школярів.*

*Учитель. (Поетична хвилинка)*



*Казка про Аріаднину нитку*

Колись у печері потвора жила,	Кінець прив'язав біля входу юнак,
Страшна, ненаситна потвора була:	Убив він потвору - чарівний клубок
Хоч тілом людина, обличчям же - бик,	На світ його вивів, до сонця й зірок.
Хто зайде в печеру - не вийде повік.	«Як звать тебе, дівчино?» - мовив
Була та печера на острові Крит,	юнак.
А вів лабіринт із печери на світ.	«Мене – Аріадна».- «То ж буде хай так,
Якщо від потвори і вдасться втекти,	Що нитка твоя - порятунок, удача
Дороги на волю уже не знайти.	Й дороговказ в розв'язанні задачі».
На смерть був приречений красень	Минають не роки - століття минають,
Тезей,	А нитку з клубка Аріадни всі знають,
Ішов до печери у гурті людей,	Це спосіб надійний, щоб вийти з біди.
Та раптом одна із царевих дочок	Хай нитка у кожного буде завжди [7].
Дала йому меч і клубок ниточок.	

- Що означає вислів «Аріаднина нитка»? Це те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти потрібний шлях зі складних обставин.

*Учитель:*

Сьогодні Аріаднина нитка поведе нас у країну «Фразеологію». Фразеологізми - це вирази, які увійшли в мову та набули сталого значення, відображаючи певні поняття або ситуації. Вони – невід’ємна частина нашої мови, що відображає наше сприйняття світу. Значення фразеологізмів важливе у житті людини з різних поглядів. По-перше, фразеологізми є важливим засобом спілкування. Вони додають колориту та емоційного виразу нашим розмовам. По-друге, фразеологізми виконують важливу роль у збереженні культурної спадщини та ідентичності. Вони часто відображають традиції, звичаї та спосіб життя певного народу. По-третє, використання фразеологізмів сприяє розвитку креативності та лінгвістичної компетенції людини. Вони вчать нас розуміти глибину мови, використовувати виразності та грайливість у

мовленні. Учення фразеологізмів розширює наш словник та робить мовлення більш насиченим та цікавим.

Загалом фразеологізми впливають на всі аспекти нашого життя, збагачуючи мову, допомагаючи в спілкуванні та висвітлюючи культурні особливості. Вони є не лише мовним явищем, але і ключовим елементом нашого культурного спадку, який ми передаємо майбутнім поколінням.

#### *IV. Повторення, узагальнення й систематизація вивченого*

##### *1. Фразеологічна розминка*

- Як називаються стійкі сполучення слів, що за значенням дорівнюють одному слову?

- Розділ мовознавчої науки про фразеологізми, їх значення й уживання, називається...

- У яких стилях мовлення вживаються фразеологізми?

- З якою метою вживають фразеологізми?

- Значення фразеологізмів можна знайти у...

- Фразеологізми створюються щоразу нові чи лише відтворюються мовцем?

*Вправа 1.* Доповніть фразеологізми поданими словами з нотаток. Поясніть їх значення.

Тримати... за вітром; на... нічого покласти; і за... не свербить; робити з... халяву; хоч в... стрель.

*Нотатки:* ніс, язик, око, вухо, губа, зуб.

*Вправа 2.* Замініть у поданому тексті якомога більше слів на фразеологізми.

Я обожнюю літо за те, що можна лише відпочивати і ніхто тобі нічого не скаже, бо канікули. Можна забути про підручники і гуляти на свіжому повітрі з друзями, або кудись поїхати. Вже в червні я охоче поїхав би на море, але у мами з татом відпустка тільки у серпні.

Тому я до серпня був удома, але, щоб не відставати восени в навчанні,

робив шкільні завдання на літо. А потім ми поїхали на узбережжя та від'їхали дуже далеко від населених пунктів, поставили намет і гарно відпочили.

**Вправа 3.** Розмежуйте пряме та переносне значення ФО.

- 1) Не розгинаючи спину, розведіть руки в сторони, потім кінчиками пальців правої руки торкніться пальців лівої ноги (*пряме значення*).
- 2) Неможливо прожити усе життя не розгинаючи спину (*переносне значення, мається на увазі принижуватися перед кимось*).
- 3) Мотря все життя працювала, не розгинаючи спину (*переносне значення, 'увазі важко працювала'*).

**Вправа 4.** Робота з флеш-картками.

**ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ**

**1** Перегляньте відео

Дібрати та записати фразеологізм, яким можна охарактеризувати людину:

1. Розумну. 2. Досвідчену. 3. Занадто самовпевнену. 4. Таку, що домагається співчуття. 5. Таку, що поводиться нерозумно.

**2** Олешко повертався зі школи. У лісі, що ріс поблизу його дому, він побачив незнайомця. Це був чарівник Добріуса. Той запропонував хлопцеві скарб після того, як він виконає деякі завдання. Олешко, не думаючи довго, взявся до роботи. Проте щось пішло не так. Допоможіть Олешку виконати усі завдання і отримати подарунок від Добріуса.

**3** ПОЯСНИТИ ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ. Пояснити їх походження.

- ахіллесова п'ята
- авгієві стайні (конюшні)
- погляд Медузи
- езопова мова
- вавилонське стовпотворіння
- лити воду на чужий млин
- не святі горшки ліплять
- пасти задніх
- взяти в шори.
- грати першу скрипку

Blank space for notes

**3** Розпакуйте подарунок для Олешка. Що там?

Який фразеологізм сховався у зображенні? Яке його значення? Склади з ним речення.

Який фразеологізм сховався у зображенні? Яке його значення? Склади з ним речення.

Який фразеологізм сховався у зображенні? Яке його значення? Склади з ним речення.

Який фразеологізм сховався у зображенні? Яке його значення? Склади з ним речення.

Який фразеологізм сховався у зображенні? Яке його значення? Склади з ним речення.

Який фразеологізм сховався у зображенні? Яке його значення? Склади з ним речення.

**Вправа 5.** Доберіть до нижчеподаних фразеологізмів антонімічні пари.



*Лавровий вінок, не викурити й ладаном, хоч трава не росте, рясно топтати, капуста голова, через пень колоду, тихше води – нижче трави.*

*Вправа 6.* Доберіть, користуючись словником, фразеологічні синоніми.

Голка в копиці сіна; на лоні природи; сім мішків гречаної вовни, цвіт папороті; як на вербі груші виростуть; на городі бузина, а в Києві – дядько; родичі гарбузові; ліс рубають – тріски летять; знайти в капусті; інфузорія туфелька.

*Вправа 7.* Розмежуйте фразеологічні синоніми та варіанти.

Скакати в гречку / скочив у гречку; і листя не шелесне / чути як муха пролетить; як рак на горі свисне / як на вербі яблука виростуть; як маків цвіт / як маківка; як гриби після дощу / як грибів після дощу.

*Вправа 8.* Доберіть фразеологізми, які б могли описати зображення. Вам також допоможуть фразеологізми з довідки.

*Довідка: гріти чуба, бити байдики, розбити глек, бути на своєму небі.*



*Вправа 9.* Оберіть кілька фразеологізмів, наприклад, «бити на сполох» або «золота рибка», і знайдіть їхні варіанти в різних мовах або діалектах. Проведіть аналіз варіативності в їхньому значенні та вживанні.

## *V. Підсумок уроку*

### *1. Прийом «Незакінчене речення».*

- Сьогоднішній урок навчив мене...
- Було цікавим...
- Мені сподобалося/не сподобалося...
- Хочу ще дізнатися...

*2. Вправа 10.* Складіть діалог на тему за власним вибором, де б доречно використовувалися фразеологізми.

*3. Гра «Фразеологізми».* Для проходження гри перейдіть за покликанням  
URL: <https://wordwall.net/resource/11306655>

## *VI. Домашнє завдання*

Оберіть статтю з газети та уривок із художнього твору. Знайдіть фразеологізми в обох текстах і порівняйте їхнє використання та стилістичні особливості. Як вони сприяють досягненню різних цілей в газетному та художньому мовленні?

### Приклади вправ за етапами уроку

<i>1. Мотиваційний етап</i>
<p><i>Вправа 1.</i> Фразеологізм замінити одним значенням-синонімом.  <i>Наприклад:</i> живу, як горох при дорозі – (дуже бідно) бідність.          Те в горох, те в чечевицю; сльози в нього, як горох, котяться; торох – об стінку горох; як об стінку горохом; горох з капустою; смикати, як той горох при дорозі.</p> <p><i>Вправа 2.</i> Спробуйте здогадатись історію виникнення фразеологізмів.</p> <p><i>Вправа 3.</i> Розкрийте значення фразем: <i>росте як на дріжджах (швидко); вилами по воді писано (непевно); обценьками слова не витягнеш (не доб'єшся нічого); охрестити мечі (вступити в бій); мало каші з їв (недосвідчений); не наламати дров (не припускатись помилок); дати волю язика (ляпати даремно); сім п'ятниць на тиждні (непостійний).</i></p>
<i>2. Етап закріплення</i>
<p><i>Вправа 1.</i> Доберіть до поданих іменників фразеологізми: <i>ніс (зарубати на носі; комар носа не підточить; утерти ніс; крутити носом; повісити носа); язик (прикусити язика; проковтнув язика; розпустив язик; язик до Києва доведе); очі (сяяти очима; геть з очей; куди очі дивляться; очі на лоб полізли).</i></p> <p><i>Вправа 2.</i> Закінчіть подані речення необхідними фразеологізмами:  <i>1) Місто він своє знає як... 2) Нові будинки ростуть як... 3) Крутиться зранку до вечора як... 4) Схожі ми з сестрою як... 5) Що йому не кажи, йому все як... 6) Приїзд давніх друзів був як...</i></p> <p><i>Вправа 3.</i> Розподіліть фразеологізми за джерелами походження (спостереження людей/ античні міфи і література/ Біблія та Євангелія): <i>дати гарбуза; терновий вінок; ліс рубають – тріски летять; оком не моргнути; передати куті меду; герой нашого часу; золоте руно; долина печалі; Ноїв ковчег; езопівська мова; де тонко, там і рветься; перейти Рубікон; дамоклів</i></p>

*меч; позичити в сірка очей; прийшов, побачив, переміг; гомеричний сміх; іти на Голгофу; розбити глека; нове життя нового прагне слова.*

*Вправа 4.* Розмежуйте фразеологічні синоніми та варіанти:

*на вербі груші ростуть; на вербі груші, а на осиці кислиці; на вербі груші, а на сосні яблука; у лісі вовки виють, а на печі страшно; хоч ти іди в ліс по дрова, а я буду дома, хоч я буду дома, а ти йди в ліс по дрова.*

*Вправа 5.* Доберіть, користуючись словником, фразео-логічні синоніми: сам як дуб, а розуму – із жолудь; на лоні природи; буря дуба не звалить.

### *3. Етап повторення*

*Вправа 1.* Замініть в поданому тексті якомога більше слів на фразеологізми.

Я обожаю літо за те, що можна лише відпочивати і ніхто тобі нічого не скаже, бо канікули. Можна забути про підручники і гуляти на свіжому повітрі з друзями, або кудись поїхати. Вже в червні я охоче поїхав би на море, але у мами з татом відпустка тільки у серпні.

Тому я до серпня був удома, але, щоб не відставати восени у навчанні, робив шкільні завдання на літо. А потім ми поїхали на узбережжя та від'їхали дуже далеко від населених пунктів, поставили намет і гарно відпочили.

*Вправа 2.* Розрізніть фразеологічні єдності, зрощення, сполучення та фразеологічні вирази комунікативного характеру, поясніть свою думку.

Чорне море; як реп'ях; як сорока на тернині; перепало на горіхи; курча жовтороте; примати на повідку; порушити питання/тему; холодна війна; зустріч на найвищому рівні; борітеся – поборете; добрими намірами вимощена дорога до пекла.

*Вправа 3.* Розмежуйте пряме та переносне значення ФО.

Не розгинаючи спину, розведіть руки в сторони, потім кінчиками пальців правої руки торкніться пальців лівої ноги (*пряме значення*). Неможливо прожити усе життя не розгинаючи спину (*переносне значення*, мається на увазі принижуватися перед кимось). Мотря все життя

працювала не розгинаючи спини (*переносне значення*, мається на увазі важко працювала).

*Вправа 4.* Згрупуйте фразеологізми в антонімічні пари.

*Йти попереду, не викурити й ладаном, за тридев'ять земель, хоч голки визбируй, пасти задніх, не заманити й калачем, хоч око виколи, не за горами.*

#### 4. Контрольний етап

*Вправа 1.* Складіть діалог відповідно до заданої ситуації спілкування з використанням фразеологізмів з відповідним значенням.

*Вправа 2.* Оберіть декілька фразеологізмів, наприклад, «бити на сполох» або «золота рибка», і знайдіть їхні варіанти в різних мовах або діалектах. Проведіть аналіз варіативності в їхньому значенні та вживанні.

*Вправа 3.* Пригадайте літературний твір і знайдіть у ньому фразеологізми. Спробуйте розібрати їхню стилістичну функцію та вплив на загальний тон тексту. Як вони допомагають авторові створити певний настрій чи виразити певну ідею?

*Вправа 4.* Оберіть статтю з газети та уривок із художнього твору. Знайдіть фразеологізми в обох текстах і порівняйте їхнє використання та стилістичні особливості. Як вони сприяють досягненню різних цілей в газетному та художньому мовленні?

*Вправа 5.* Створіть словник, в якому визначте фразеологізми, їхні стилістичні властивості та можливе використання в різних типах мовлення (художньому, науковому, публіцистичному тощо). Обґрунтуйте, чому вони важливі для вивчення мови та як вони впливають на стиль вираження.

*Вправа 6.* Напишіть короткий оповідний твір, використовуючи в ньому заданий перелік фразеологізмів.

*Вправа 7.* Дослідіть використання фразем у публічних виступах відомих політиків чи лідерів. Спробуйте визначити, як вони використовують фразеологізми для враження аудиторії та вираження своїх ідей.

### Позакласний захід

Тема: «Фразеологічний BOOM»

*Мета:* узагальнити та систематизувати знання учнів з теми «Фразеологія», щоб вони краще зрозуміли історію та характер українського народу; формувати у них уміння застосовувати на практиці набуті знання; розвивати логічне мислення, пізнавальний інтерес, творчу активність учнів; формувати культуру мовлення школярів на уроках; виховувати уміння працювати в групах і самостійно; виховувати любов до мови.

#### *Перебіг заходу*

##### I. Організаційний момент

Привітання.

##### II. Сприймання й усвідомлення учнями навчального матеріалу.

Вчитель: Сьогодні ми здійснимо захоплюючу подорож у минуле, долучившись до історії мови. Здавна в мові збереглося безліч слів і виразів, які ми використовуємо, але часто навіть не здогадуємося про істинне значення, між тим їх історія цікава і повчальна.

- Про йтиметься? (про фразеологізми)

Якщо мову можна порівняти з тканиною мислення, то фразеологізми - це дорогоцінні нитки, що надають їй своєрідності, неповторності, забарвлення та блиску. Отже, фразеологізми – лексично неподільні, цілісні за значенням, відтворені у вигляді готових мовних одиниць словосполучень).

- А фітофразеологізми на відміну від фразем містять уявлення про рослинний світ).

- Саме про них сьогодні буде мова. Ви запитаете, як виникали ці вирази? Та от як! Наприклад:

1. *Топтати ряс*. Ряс здавна вважали провісником весни. Люди поспішали на узлісся, де його завжди багато, щоб босоніж, пританцьовуючи, накликати: «Топчу, топчу ряс. Дай, Боже, того року діждати і ряс

потоптати!». Це означало, що людина, котра доторкнеться до живої природи, оздоровиться, набереться життєвої сили, щоб дожити до наступної весни. З часом обряд відійшов у минуле.

*Має значення:* жити, ходити по землі, тобто діждатися того дня, коли можна буде топтати ряст. А про того, хто помер, казали: йому вже не топтати рясту.

2. *Яблука гесперид.* За давньогрецьким міфом, у день весілля Гери та Зевса богиня землі Гея подарувала їм дерево, на якому росли золоті яблука – символ вічної юності й сили. Охороняли дерево геспериди – доньки божества вечірньої зірки Геспери – за допомогою дракона Ладона. Геракл убив дракона, забравши золоті яблука (це був його одинадцятий подвиг).

*Має значення:* коштовний здобуток.

3. *Як горох при дорозі.* Вислів походить зі звичаю обсівати поля горохом. Тепер це роблять за звичкою, а раніше сіяли його при дорозі для того, щоб голодний мандрівник, який іде в далеку путь, міг підживитися цим солодким, корисним овочем.

«Як горох при дорозі» (хто йде, той і скубне) – так кажуть про нещасних, беззахисних людей, до яких нікому немає діла і за яких ніхто не заступається.

*Вживається у значенні:* нещасна, беззахисна людина.

### III. Осмислення, узагальнення і систематизація нових знань

Вчитель: У нас сьогодні будуть змагатися 2 команди – учні 5 класу:

\_\_\_\_\_ і \_\_\_\_\_ .

- Команда, яка набере більшу кількість балів, переможе.

Живіть для людського добра!

Від серця щирого бажаю

Я вам ні пуху, ні пера!

(М. Рильський)

- Чи знаєте ви, що ні пуху, ні пера – так говорили спочатку мисливці, бажаючи успіху й удачі на полюванні. «Перо» означало вполювати птицю, а

«пух» - звіра. Заперечення «ні» вживалося для того, щоб не наврочити, не накликати біди. А зараз це побажання стало поширеним серед учнів.

### *Завдання 1. «Поясни значення»*

Завдання на картках для обох команд. Яка команда швидше впорається, та і заробить бали.

Розкусити горішок, дістатися на горіхи, плести сухого дуба, як виросте гарбуз на вербі, дорога терном проросла.

### *Завдання 2. «Крилаті синоніми»*

Дібрати до кожного фразеологізму слово-синонім і позначити стрілочками. Команда, яка зробить це швидше, переможе.

2 команди отримують однакові карточки з завданням.

Ще мак росте в голові	Скромність
Хай буде гречка	Насварити
Нижчий за траву	Недосвідченість
Дати на горіхи	не сперечатись
Як гриби після дощу	Багато

### *Завдання 3. «Фразеологічний детектив»*

Ми з вами вже багато дізналися про фразеологізми і навіть можемо відкрити своє детективне агенство. У конкурсі «Фразеологічний детектив» за допомогою значення спробуємо відгадати фітофразеологізм. Бал зараховується тій команді, яка швидше підніме руку і дасть правильну відповідь.

1. Побити кого-небудь (переважно різками), суворо покаравши; дуже виляяти, гостро покритикувати ('дати (всипати) березової каші')
2. Мати від кого-небудь покарання ('діталосся на горіхи')
3. Безглузда вгадка; щось неможливе ('груші на вербі')
4. Людина зі складним характером ('міцний горішок')

### *Завдання 4. «Літературна хвилинка»*

У творах українських письменників знаходимо багато фразеологізмів, призначення яких засвідчити особливості поведінки, манери спілкування,



схарактеризувати трансформації природи. Зараз ми в цьому переконуємося. З нижчеподаних цитат необхідно знайти та пояснити фразеологізм.

#### 1 команда

- 1) *«Де не взявся сивенький голубок та й зоставив на бобах наших горобчиків»* (Панас Мирний) – на бобах зоставатися – ‘без нічого, ні з чим’;
- 2) *«Стій, я його зачеплю розмовою. А ти піддержуй. Може, що випитаємо. Я буду закидати надогод буряків, а ти помічай»* (Панас Мирний) – наздогод буряків – ‘говорючи про одне, робити натяк на щось інше або мати на увазі щось інше’;
- 3) *«Маринка наша довго ховалася, та син старости виказав,— він до неї колись сватався, а вона йому гарбуза піднесла»* (О. Іваненко) – давати гарбуза – ‘відмовляти у сватанні’;
- 4) *«Ось годі тобі! Тоді буде, як виросте гарбуз на вербі»* (Л. Глібов) – як виросте гарбуз на вербі — ‘ніколи не (буде, стане)’;
- 5) *«Словом — горох з капустою, нічого не розбереш, що там діється. Кипить, мов в горшку»* (М. Коцюбинський). (**горох з капустою** — щонебудь таке, в чому важко розібратися; щось невпорядковане, незрозуміле, наплутане)

#### 2 команда

- 1) *«(Петро:) Сю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова. (Виборний:) Москаль? Нічого ж і говорити! Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою»* (І. Котляревський) – наколотити гороху з капустою – ‘змішати все до купи, наплутати’;
- 2) *«Усі ми, парубки в селі, дуріли за нею. А вона, бестія, всім моркву терла, аж поки десь не наскочила на свого»* (І. Франко) – моркву терти – ‘глузувати, кепкувати з кого-небудь; уїдлимо дошкуляти комусь’;
- 3) *«Скінчу вже вреїти свою подорож, яка, певно, докучила тобі гірш за редьку гірку»* (М. Коцюбинський) – гірш за редьку гірку – ‘дуже, надзвичайно, великою мірою’;

- 4) *«Мартоха частує свою супротивницю залізним бобом, а Дармограїха своїй суперниці від щирої душі підносить тертого хрону»* (Є. Гуцало) – *підносити (тертого) хрону (перцю)* – ‘робити або говорити кому-небудь щось неприємне, прикре, образливе’;
- 5) *«Сказать по щирій правді, моїх женихів хоч по сім за цибулю продавай на богуславському ярмарку, та й то ніхто не купить»* (І. Нечуй-Левицький)- *по три (по сім) за цибулю* – ‘дуже дешево, майже задарма’.

#### Завдання 5. Різнокольорова мова

Виявляється, що горох в українській мові – різноманітний. З ним склали багато фразеологізмів. Ваше завдання: фразеологізм замінити одним значенням-синонімом. *Наприклад*: живу, як горох при дорозі – (дуже бідно) бідність. Завдання на час, тому, яка команда перша впорається і правильно підбере синоніми – та й забирає бали.

#### Команда 1

Те в горох, те в чечевицю (‘незгода’); сльози в нього, як горох, котяться (‘плач’); торох – об стінку горох (‘несподіванка’); як об стінку горохом (‘безрезультатність’); горох з капустою (‘щось незрозуміле’); смикати, як той горох при дорозі (‘неохайність/безпардонність’).

#### Команда 2

Дуля з маком (‘нічого’); не з маком (‘важко/погано’); наїстися маку (‘здурити’); сісти маком (‘скрутно’); вискочити, як голий з маку (‘недоречно/невчасно’); нема цвіту світлішого за маківку (‘родина’).

#### Завдання 6. Конкурс капітанів «Художник»

На столі лежать картки з фітофразеологізмами. Капітани витягують по одній картці. На аркуші необхідно намалювати пряме значення фразеологізма.

На картках: через пень колоду; душа заросла полином; хто в ліс, а хто – по дрова; дати на горіхи. Зразок:



#### IV. Підсумок

Поки підраховуємо бали, переглянемо експрес-урок, перейшовши за покликанням: URL:<https://www.youtube.com/watch?v=JVqy3SBwFvc>

- Наша подорож у країну фразеологізмів добігає кінця. Ми виконали значну роботу щодо вивчення фітофразеологізмів. Так, у дружній подорожі ви набули нових знань та пригадали вивчене. Водночас стали дружнішими і цікаво та весело провели час у чарівному світі рідного слова.

1. Встаньте, якщо ви на уроці не ловили мух.
2. Сядьте, якщо ви на уроці били байдики.
3. Підніміть руки вгору, якщо ви не ганяли ледаря.
4. Опустіть руки, якщо ви працювали в поті чола.
5. Поверніться направо, якщо ви працювали через пень колоду.
6. Поплескайте в долоні, якщо у вас сьогодні все горіло в руках.

Визначення переможців. Нагородження команд.